

نقش سرمایه اجتماعی (از دو دیدگاه سرمایه اجتماعی مدنی و سرمایه اجتماعی کاری) بر نگرش اقتصاد مقاومتی در سازمان (مطالعه موردی: پیمانکاران خاتم‌الانبیا)

احسان ابراهیمی و رکیانی*، دکتر مهرزاد مینویی**
دکتر زاده فتحی***، دکتر عارفه فدوی****

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۶/۱۶

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۲/۲۰

چکیده

واژه اقتصاد مقاومتی اولین بار توسط مقام معظم رهبری مطرح شد و بر این اساس، رهبر معظم انقلاب «اقتصاد مقاومتی» را معنا و مفهومی از کارآفرینی معرفی نمودند. معظم‌له برای نیاز اساسی کشور به کارآفرینی نیز دو دلیل «فشار اقتصادی دشمنان» و «آمادگی کشور برای جهش» را برشمردند. هدف این اقتصاد، بازسازی و احیای اقتصاد ملی است. لازم به ذکر است که رویکرد اقتصاد مقاومتی نه فقط در حوزه مصرف‌کننده (استفاده از محصولات نهایی داخلی)، بلکه در بخش صنعت نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشد. یکی از مفاهیم صنعتی موردنیاز برای تبیین و اجرایی کردن راهبرد اقتصاد مقاومتی، موضوع «الجزستیک معکوس» است که در این پژوهش به آن توجهی ویژه شده است. در همین راستا در این پژوهش، نقش سرمایه اجتماعی از دو دیدگاه سرمایه اجتماعی مدنی و سرمایه اجتماعی کاری در تبیین نگرش اقتصاد مقاومتی موردبررسی قرار گرفته است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی بوده و در روشی توصیفی، اطلاعات جامعه مورد مطالعه با استفاده از پرسشنامه‌ای که روایی و پایایی آن مورد تأیید قرار گرفت، جمع‌آوری و تحلیل گردیده است. جامعه آماری این پژوهش کلیه پیمانکاران قرارگاه سازندگی خاتم‌الانبیا(ص) (۴۳۸

-
- * . دانشجوی دکتری گروه مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی - تهران
Eh.ebrahimi.v@gmail.com
- ** . نویسنده مسئول: استادیار گروه مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی - تهران
- *** . استادیار گروه مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی - تهران
- **** . استادیار گروه مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی - تهران

پیمانکار) بودند که بر اساس جدول مورگان، حداقل نمونه‌ای برابر با ۱۹۰ نفر تعیین شد؛ اما با توجه به پیش‌بینی‌های صورت گرفته در مورد پرسشنامه‌های غیرقابل قبول، در مجموع ۲۳۰ پرسشنامه توزیع گردید که از این تعداد ۲۱۷ پرسشنامه به صورت قابل قبول برگشت داده شد. در این پژوهش، افراد نمونه به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب و مورد آزمون قرار گرفتند. نتایج آزمون فرضیات این پژوهش با استفاده از معادلات ساختاری و نرم‌افزار لیزرل، حاکی از این بود که هر دو مؤلفه سرمایه اجتماعی (سرمایه اجتماعی مدنی و سرمایه اجتماعی کاری) نقش معناداری بر شکل‌گیری نگرش اقتصاد مقاومتی در ادراکات پیمانکاران خاتم‌الانبیاء(ص) دارند.

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، سرمایه اجتماعی مدنی، سرمایه اجتماعی کاری، فرهنگ اقتصاد مقاومتی.

۱. مقدمه و طرح مسئله

در سال‌های اخیر و با شدت یافتن تحریم‌های غیرانسانی غرب علیه جمهوری اسلامی ایران، واژه‌ی جدید «اقتصاد مقاومتی» به ادبیات اقتصادی کشور اضافه و متناسب با وضعیت اقتصاد کشورمان مورد بحث قرار گرفته است. این واژه اولین بار توسط مقام معظم رهبری مطرح شد و بر این اساس، رهبر معظم انقلاب «اقتصاد مقاومتی» را معنا و مفهومی از کارآفرینی معرفی و برای نیاز اساسی کشور به کارآفرینی نیز دو دلیل «فشار اقتصادی دشمنان» و «آمادگی کشور برای جهش» را برشمردند.

اقتصاد مقاومتی یک نظام اقتصادی است که هماهنگی با سیاست‌های کلان سیاسی و امنیتی نظام اسلامی و برای مقاومت در برابر اقدامات تخریبی شکل می‌گیرد تا بتواند در برابر ضربات متعدد اقتصادی تحریم‌ها و توطئه‌های گوناگون اقتصادی و نظام استکبار مقاومت کرده و توسعه و پیشرفت خود را ادامه دهد و روند رو به رشد همه‌جانبه خود را در ابعاد ملی، منطقه‌ای و جهانی حفظ کند (میلانی، ۱۳۹۴: ۵-۲۲). هدف اقتصاد مقاومتی، بازسازی و احیای اقتصاد ملی است. این نوع اقتصاد، مردمی است و از ظرفیت‌های مردم و نخبگان در آن استفاده می‌شود؛ ضمن اینکه از دانش فنی دنیا هم در آن استفاده می‌شود. اقتصاد مقاومتی یعنی اقتصادی که با توجه به همه قوت‌ها و ضعف‌های داخلی و خارجی و تهدیدها و فرصت‌های بیرونی سناریوسازی می‌کند و برای هر شرایطی برنامه دارد و محیط سنج است و درون و برون را به‌خوبی می‌شناسد و برای تغییرات واکنش مناسبی دارد (حسین‌زاده بحرینی، ۱۳۹۲).

از مهم‌ترین عناصر رویکرد اقتصاد مقاومتی می‌توان به ظرفیت سازمانی (اتخاذ تصمیمات مناسب، استفاده از امکانات موجود و توجه به تخصص و شایستگی کارکنان و... به هنگام مواجهه با بحران اقتصادی)؛ کنترل مصرف (کنترل میزان مصرف در همه بخش‌ها و استفاده از الگوهای صحیح مصرف در وقت و هزینه) و استفاده از تولید داخلی (استفاده از امکانات و تجهیزات داخلی، توانمندی و پتانسیل‌های کارکنان و همچنین حمایت از سرمایه‌گذاران داخلی) اشاره نمود. علاوه بر مؤلفه‌های فوق به نظر می‌رسد لجستیک معکوس نیز را بتوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در نظر گرفت.

لازم به ذکر است که رویکرد اقتصاد مقاومتی نه فقط در حوزه مصرف‌کننده (استفاده از محصولات نهایی داخلی) بلکه در بخش صنعت نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به‌طور کلی، یکی از مفاهیم صنعتی مورد نیاز برای تبیین و اجرایی کردن راهبرد اقتصاد مقاومتی، موضوع «لجستیک معکوس» است. لجستیک معکوس، بر بازگرداندن مواد و محصولات قابل احیا (بازیافت) به زنجیره تأمین روبه‌جلو دلالت دارد. هدف اصلی لجستیک معکوس، طولانی‌تر نمودن عمر مواد و محصولاتی است که دارای مزایای زیست-محیطی نیستند، بلکه فرصت‌های اقتصادی و مالی مناسبی را نیز بر پایه اصل برنده-برنده ایجاد می‌نمایند. این اصل بدین معناست که از دیدگاه اقتصادی، شرکت‌ها می‌توانند از سود حاصل از احیا و بازیافت محصولات به‌طور مستقیم استفاده نمایند و از سوی دیگر مدیریت مواد زائد جامد که مهم‌ترین ارکان مهندسی محیط‌زیست است نیز به‌خوبی صورت گیرد (خواجه‌زاده دزفولی، ۱۳۹۲: ۴۹-۶۲). موضوعی که بی‌توجهی به آن باعث به وجود آمدن زیان‌های اقتصادی، از بین رفتن منابع و آلودگی محیط‌زیست می‌گردد. متأسفانه در کشور توجه زیادی به این بخش نشده است. بر اساس آمارهای موجود، روزانه در حدود ۳/۵ میلیون تن زباله در سراسر دنیا تولید می‌شود که سهم کشور ما در تولید آن در حدود ۴۰ هزار تن در روز است. در ایران ۲۵ تا ۳۰ درصد زباله‌های تولیدی به مواد خشک و قابل بازگشت به صنعت اختصاص دارد که از این رقم تنها ۵ درصد بازیافت می‌شود و علاوه بر این، از سهم ۷۰ درصدی زباله‌های تر از کل زباله‌های تولیدی نیز تنها ۱۰ درصد بازیافت می‌شود (خواجه‌زاده دزفولی، ۱۳۹۲: ۴۹-۶۲).

یکی از مفاهیمی که به نظر می‌رسد بتواند نقش مهمی در شکل‌گیری نگرش اقتصاد مقاومتی

ایفا کند، مفهوم سرمایه اجتماعی است. این سرمایه را می توان در دو حوزه سرمایه اجتماعی کاری و سرمایه اجتماعی مدنی مطرح ساخت. در حوزه سرمایه اجتماعی کاری، باندورا^۱ (۲۰۰۸)، مفهوم پانتنام^۲ در زمینه سرمایه اجتماعی را به سه حوزه اعتماد، هنجار و شبکه های اجتماعی گسترش داد. در این چارچوب سرمایه اجتماعی یک سازمان شامل سه عنصری است که با تعریف پانتنام همخوانی بسیاری دارد: کیفیت روابط اجتماعی با همکاران (شبکه اجتماعی)؛ میزان اعتماد نسبت به رهبری سازمانی (اعتماد به رهبری) و ارزش هایی که تعاملات محیط کار را پایه ریزی می کند (هنجارها). این سه بعد ارائه شده توسط باندورا (۲۰۰۸) ارتباط نزدیکی با طبقه های سرمایه اجتماعی ارائه شده توسط ناهاپیت و قوسهال^۳ (۱۹۹۸) دارد. در حالی که شبکه کارکنان و اعتماد به رهبری در جنبه های ساختاری و ارتباطی سرمایه اجتماعی تأکید می کند، اما مؤلفه سوم، یعنی ارزش ها و هنجارها، نشان دهنده حضور یک سیستم مشترک از معنا است و به طور گسترده، بیانگر ادراک جمعی می باشد (هاوسر^۴، ۲۰۱۵: ۱-۲۷).

سرمایه اجتماعی مدنی ارائه شده در این پژوهش نیز بر اساس رویکرد ارائه شده توسط ون دث^۵ (۲۰۰۳) می باشد. ون دث^۶ (۲۰۰۳) در این رویکرد، بین نگرش افراد نسبت به تعاملات اجتماعی (اعتماد اجتماعی و نهادی) و اطلاعات مربوط به پیروی از شبکه اجتماعی کارکنان (روابط قوی و روابط ضعیف) تمایز قائل می شود. این ابعاد، توالی توسعه مثبت پیشنهاد شده توسط پاتنم را نشان می دهد که بر اساس آن، مشارکت در انجمن های داوطلبانه (روابط ضعیف) را به تشکیل اعتماد متقابل بین افراد (اعتماد اجتماعی) و شکل گیری و پذیرش عملکرد مؤسسات و نهادها (اعتماد سازمانی) مرتبط می سازد.

لازم به ذکر است که علیرغم اهمیت نگرش اقتصاد مقاومتی در جامعه امروز و لزوم فرهنگ سازی در این زمینه، بررسی عوامل مؤثر بر شکل گیری این نگرش مورد توجه قرار نگرفته است. از این رو به منظور کمک به گسترش ادبیات مربوط به این حوزه، این پژوهش در تلاش

1. Badura et al
2. Putnam⁷
3. Nahapiet and Ghoshal
4. Hauser
5. Van Deth
6. Van Deth

است تا با استفاده از روش کمی درصدد پاسخگویی به سؤال اصلی پژوهش برآید که «ارائه مدل اجرایی استراتژیک سرمایه اجتماعی مبتنی بر اقتصاد مقاومتی در سازمان های خدماتی صنعتی» به چه صورت است؟

۲. ادبیات تحقیق

۲-۱. تعاریف مفهومی و عملیاتی

سرمایه اجتماعی مدنی: بیانگر میزان مشارکت افراد در انجمن های داوطلبانه، میزان اعتماد متقابل بین افراد و پذیرش عملکرد مؤسسات و نهادها است (هاوسر^۱، ۲۰۱۵: ۱-۲۷). لازم به ذکر است که در این پژوهش، این متغیر به صورت شاخص های میزان اعتماد و پذیرش عملکرد مؤسسات و نهادها (اعتماد نهادی)؛ نگرش افراد نسبت به تعاملات اجتماعی و میزان تشکیل اعتماد متقابل بین افراد (اعتماد اجتماعی) و همچنین میزان مشارکت افراد در انجمن های داوطلبانه (عضویت انجمنی) سنجیده می شود.

سرمایه اجتماعی کاری: به کیفیت روابط اجتماعی، میزان اعتماد به رهبر و هنجارها و ارزش های کارکنان در زمینه تعاملات کاری اشاره دارد (هاوسر، ۲۰۱۵: ۱-۲۷). لازم به ذکر است که در این پژوهش، این متغیر از طریق شاخص های کیفیت روابط اجتماعی فرد با همکاران (شبکه های اجتماعی)؛ میزان اعتماد فرد نسبت به رهبری سازمانی (اعتماد به رهبری)؛ و همچنین ارزش هایی که تعاملات محیط کار را پایه ریزی می کند (هنجارهای کاری)، سنجیده می شود (هاوسر، ۲۰۱۵: ۱-۲۷).

فرهنگ اقتصاد مقاومتی: یک نظام اقتصادی است که هماهنگ با سیاست های کلان سیاسی و امنیتی نظام اسلامی و برای مقاومت در برابر اقدامات تخریبی شکل می گیرد تا بتواند در برابر ضربات متعدد اقتصادی تحریم ها و توطئه های گوناگون اقتصادی و نظام استکبار مقاومت کرده و توسعه و پیشرفت خود را ادامه دهد و روند رو به رشد همه جانبه خود را در ابعاد ملی، منطقه ای و جهانی حفظ کند (میلانی، ۱۳۹۴: ۵-۲۲). لازم به ذکر است که در این پژوهش، این متغیر از طریق شاخص های ظرفیت سازمانی؛ همبستگی با کارکنان (توجه به کارکنان و انتظاراتشان

1. Hauser

و همچنین توجه به نظرات آن‌ها به هنگام تصمیم‌گیری؛ کنترل مصرف (کنترل میزان مصرف در همه بخش‌ها و استفاده از الگوهای صحیح مصرف در وقت و هزینه)؛ استفاده از تولید داخلی (استفاده از امکانات و تجهیزات داخلی، توانمندی و پتانسیل‌های کارکنان و همچنین حمایت از سرمایه‌گذاران داخلی) و همچنین لجستیک معکوس (برنامه‌ریزی، پیاده‌سازی و کنترل کارآمد با هزینه‌های مؤثر جریان مواد خام، دارایی‌های در حال اجرای فرایند، محصولات نهایی و اطلاعات مربوط به آن‌ها از نقطه‌ی مصرف به نقطه‌ی مبدأ با هدف بازیابی ارزش یا دفع مناسب) سنجیده می‌شود.

۳. پیشینه تحقیق

تحقیقات انجام شده در خصوص موضوع مورد پژوهش طی سالیان گذشته را می‌توان در دو بخش تحقیقات خارجی و داخلی به شرح جدول (۱) و (۲) ارائه نمود.

جدول ۱. تحقیقات پیشین خارجی

یافته‌ها	عنوان	سال پژوهش	محقق
وی ۲۳۶ نفر از استادان و مدرسان مؤسسات خصوصی مباحث اسلامی را به روش نمونه‌گیری تصادفی انتخاب و مورد بررسی قرار داد. یکی از نتایج و یافته‌های این پژوهش حاکی از این بود که سرمایه اجتماعی و تعهد سازمانی نقش و تأثیر مثبت معناداری بر عملکرد استادان دارد.	«نقش سرمایه اجتماعی و تعهد سازمانی بر عملکرد استادان مباحث اسلامی؛ با در نظر گرفتن نقش میانجی اخلاق کاری اسلامی»	(۲۰۱۸)	پادیمان ^۱
این محققان، ۸۲ نفر از مأموران شهر و کارکنان را به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب و مورد بررسی قرار دادند؛ نتایج این پژوهش حاکی از این بود که افزایش سرمایه اجتماعی موجب افزایش رضایتمندی فرد از کار شده و در نهایت به بهبود عملکرد کارمند منجر می‌شود.	«بهبود عملکرد کارکنان از طریق سرمایه اجتماعی»	(۲۰۱۸)	پوداوامان و ساتارلان ^۲

1. Pardiman
2. PudawawanBayu, Sutarlan

نقش سرمایه اجتماعی (از دو دیدگاه سرمایه اجتماعی مدنی و سرمایه اجتماعی کاری) بر نگرش اقتصاد مقاومتی در سازمان

محقق	سال پژوهش	عنوان	یافته‌ها
سازبیلیر ^۱	(۲۰۱۸)	«ارتباط بین سرمایه اجتماعی، خلاقیت و کارایی در سازمان‌ها»	وی ۱۳۱ نفر از مدیران آژانس‌های کاریابی ترکیه را به‌عنوان نمونه انتخاب و مورد بررسی قرار داد؛ نتایج و یافته‌های این محقق حاکی از این بود که سرمایه اجتماعی نقش و تأثیر معناداری بر خلاقیت و کارایی سازمانی دارد.
بن هادور ^۲	(۲۰۱۷)	«سه سطح سرمایه اجتماعی و ارتباطش با عملکرد»	به گفته وی، سرمایه اجتماعی در سه سطح به‌صورت سرمایه اجتماعی شخصی، سرمایه اجتماعی درون‌سازمانی و سرمایه اجتماعی بیرونی وجود دارد که هر یک از این سه سطح دارای ویژگی‌ها مزایا و ریسک‌های منحصر به فرد است. نتایج این پژوهش حاکی از این بود که هر یکی از این سه سطح می‌تواند موجب تقویت اجزای عملکرد شود.
گریکو ^۳	(۲۰۱۷)	«آیا ابعاد سرمایه اجتماعی قابلیت‌های نوآوری را پیش‌بینی می‌کند»	نتایج پژوهش نشان داد که هر سه بعد سرمایه اجتماعی (ابعاد شناختی، ارتباطی و ساختاری) تأثیر مثبت و معناداری بر توانایی نوآوری سازمان دارند، اما تأثیر سرمایه اجتماعی ساختاری بر توانایی نوآوری بیشتر از ابعاد دیگر بود.
ازان و همکاران ^۴	(۲۰۱۷)	«تأثیر عناصر سرمایه اجتماعی بر رضایت شغلی و سطح انگیزه معلمان»	نتایج پژوهش حاکی از این بود که ابعاد سرمایه اجتماعی (ابعاد تعهد سازمانی، تعاملات اجتماعی و ارتباطات، همکاری و تحمل اختلافات و اشتراک‌گذاری هنجاری‌ها)، نقش مهمی بر سطوح انگیزش شغلی معلمان دارند؛ اما یافته‌های دیگر نشان داد که از میان این ابعاد، تنها بعد تعاملات اجتماعی و ارتباطات، بر سطوح رضایت شغلی معلمان نقش معناداری دارند.

1. Sözbilir
2. Ben Hador
3. Grieco
4. Özan et al.

جدول ۲. تحقیقات پیشین داخلی

محقق	سال پژوهش	عنوان	یافته‌ها
باقری و موسوی	(۱۳۹۷)	«مفهوم شناسی اقتصاد مقاومتی و تبیین نقش و جایگاه آن در دوران پساتحریم»	این محققان سعی کردند با مطالعه دیدگاه‌های صاحب‌نظران و بررسی نتایج فعالیت‌های علمی پژوهشگران، مفاهیم و مبانی نظری سیاست اقتصاد مقاومتی و راهبردهای اصولی پیاده‌سازی آن را به تفصیل موردبحث قرار داده و به تحلیل نقش و جایگاه این الگوی اقتصادی به‌عنوان نسخه همه‌جانبه در شرایط تحریم و پس‌از آن بپردازند و راهبرد سیاست‌های اقتصاد مقاومتی را در چشم‌انداز آینده کشور بررسی کنند.
علمی و قربانی	(۱۳۹۵)	«اثر سرمایه اجتماعی بر رشد اقتصادی در کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا»	نتایج تحقیق نشان داد که سرمایه اجتماعی اثر مثبت و معناداری بر رشد اقتصادی دارد.
منتظری و همکاران	(۱۳۹۵)	«تأثیر سرمایه اجتماعی بر کارآفرینی سازمانی (مورد مطالعه: کسب و کارهای کوچک و متوسط منطقه ویژه اقتصادی سیرجان)»	نتایج این پژوهش حاکی از این بود که همه ابعاد سرمایه اجتماعی تأثیر مثبت و معناداری بر کارآفرینی سازمانی اعمال می‌کنند.
نصر اصفهانی و همکاران	(۱۳۹۵)	«تأثیر سرمایه اجتماعی بر توانمندسازی کارکنان (مورد مطالعه: پرستاران بیمارستان شریعتی تهران)»	نتایج و یافته‌های این محققان حاکی از این بود که سرمایه اجتماعی نقش معناداری بر توانمندسازی کارکنان در مؤلفه‌های احساس شایستگی، احساس معناداری، احساس مؤثر بودن و داشتن حق انتخاب اعمال می‌کند.

محقق	سال پژوهش	عنوان	یافته‌ها
علامه و همکاران	(۱۳۹۵)	«تأثیر سرمایه اجتماعی بر تسهیم دانش و سرمایه فکری»	نتایج این پژوهش حاکی از این بود که دو بعد سرمایه اجتماعی یعنی بعد رابطه‌ای و شناختی بر تسهیم دانش تأثیر مثبت و معنی‌داری دارند؛ اما تأثیر بعد ساختاری بر تسهیم دانش معنی‌دار نبود.
عباس‌زاده و همکاران	(۱۳۹۴)	«تأثیر سرمایه اجتماعی سازمانی بر ظرفیت انطباق‌پذیری سازمانی»	نتایج نشان دادند که میانگین ظرفیت انطباق‌پذیری کارمندان دانشگاه تبریز (۹۲/۸۶) در حد متوسط به بالا بوده و همچنین بر اساس نتایج تحلیل رگرسیونی به ترتیب اثرات ابعاد اعتماد نهادی، انسجام، اعتماد بین شخصی و توانمندسازی بر متغیر وابسته (ظرفیت انطباق‌پذیری سازمانی) معنی‌دار بوده و متغیرهای یاد شده توانسته است ۵۵ درصد تغییرات ظرفیت انطباق‌پذیری سازمانی را تبیین نمایند.

۴. مبانی نظری

۴-۱. سرمایه اجتماعی

به‌طور کلی، از سرمایه اجتماعی تعاریف مختلفی ارائه شده است. سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از شبکه‌ها، هنجارها و ارزش‌ها می‌باشد که همکاری درون‌گروهی و بین‌گروهی را جهت کسب منافع متقابل و رسیدن به اهداف مشترک تسهیل می‌کند. یکی از تعاریف مطرح این است که سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در سیستم‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه گردیده و موجب پایین آمدن سطح هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌شود. به نظر فوکویاما سرمایه اجتماعی با شعاع اعتماد ارتباط تنگاتنگی دارد. هر چه قدر شعاع اعتماد در یک گروه اجتماعی گسترده‌تر باشد، سرمایه اجتماعی نیز زیاد خواهد بود؛ و به تبعیت از آن میزان همکاری و اعتماد متقابل اعضای گروه نیز افزایش خواهد یافت. فوکویاما^۱ (۲۰۰۷) منابع ایجادکننده سرمایه اجتماعی را این‌گونه مطرح می‌نماید: «هنجارهایی که به لحاظ

1. Fukayama

نهادی ساخته شده‌اند و منتج از نهادهای رسمی مانند دولت و نظام‌های قانونی هستند» (موحد مجد، ۱۳۹۲: ۱۲). از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

اعتماد اجتماعی: اعتماد اجتماعی شکلی از سرمایه اجتماعی است که جامعه آن را در گذر زمان، به تدریج و از طریق تعاملات افراد به صورت فرد با فرد به دست آورده و آنگاه به نوعی «خیر عامه» تبدیل می‌شود که مبنای اعتماد سایر افراد جامعه قرار می‌گیرد. از آنجا که این سرمایه ظرف مدت‌های جدیدی شکل گرفته، برخلاف سرمایه‌های متعارف از بین نمی‌رود. اعتماد اجتماعی برخلاف اعتماد فردی، از شبکه‌های موجود در امور اجتماعی، مدنی و هنجارهای روابط متقابل ناشی می‌شود. حق کنترل رفتار و اعمال فرد، صرفاً از آن وی نبوده، بلکه به طور جمعی از سوی جامعه‌ای که در آن قرار دارد بر وی اعمال می‌شود. علت آن عمدتاً این است که ممکن است این اعمال بر دیگران نتایج ناخواسته‌ای را تحمیل کنند؛ عواقبی که نمی‌توان در جامعه، مبادله آن‌ها را تحت کنترل در آورد. احتمالاً هنجارهای مؤثر ارتباط‌های متقابل، به شبکه‌های درهم‌تنیده و مترکم مبادلات اجتماعی مربوط می‌گردند. به ویژه آن دسته از روابط اجتماعی که به طور افقی در پهنه گروه‌بندی‌های گوناگون اجتماعی سازمان‌یافته‌اند. برای مثال شبکه‌های عمودی در سلسله‌مراتب سازمانی که پاسخگویی را طلب می‌کنند، اما عدم تقارن اطلاعاتی وجه مشخصه آن‌هاست و نمی‌توانند به تنهایی اعتماد ایجاد شده توسط شبکه‌های افقی از نوع سلسله‌مراتب کوتاه‌تر را ترویج کنند. این نوع اعتماد اجتماعی، سطوح بالاتری از پذیرش داوطلبانه کارها را ترویج می‌کند و هزینه مبادلات را به دلیل کاهش هزینه‌های قراردادی و کنترلی، بسیار پایین می‌آورد. اعتماد همکاری را روان می‌سازد (الوانی و شیروانی، ۱۳۸۰: ۱۲۷).

اعتماد نهادی: اعتماد نهادی، حالت انتزاعی اعتماد به نهادها و سازمان‌ها است. نهادها و سازمان‌هایی نظیر مدرسه، ارتش، دانشگاه، دادگاه، نیروی انتظامی و مانند آن. به طور کلی، میزان اعتمادی که مردم به نهادهای گوناگون دارند در میان جوامع متفاوت است و در طی زمان دستخوش تغییر می‌شود. همچنین نوعی از اعتماد به نهادها وجود دارد که اعتماد رویه‌ای نامیده می‌شود. اعتمادی که در اعمال یا رویه‌های نهادی شده بر مبنای این اعتقاد وجود دارد که اگر از این رویه‌ها و اعمال پیروی شود، بهترین نتایج حاصل خواهد شد؛ مانند اعتماد به شیوه‌های مردم سالارانه (انتخابات، نمایندگی، بیش‌تر آرا و ...) به عنوان بهترین شیوه برای تأمین منافع بزرگ‌ترین

بخش از جمعیت و کسب مستدل‌ترین توافقاتها در میان منافع متعارض، یا اعتماد به‌درستی فرآیندهای قانونی به‌عنوان بهترین ابزار نیل به داوری موجه و عادلانه. البته بی‌اعتمادی نیز ممکن است معطوف به چنین رویه‌هایی شود؛ مانند واگذاری امتیازات دولتی به مؤسسات صنعتی که متضمن بی‌اعتمادی است، زیرا بروز فساد مالی را تسهیل می‌کند (شارع پور و همکاران، ۱۳۸۹).

عضویت انجمنی: به میزان مشارکت افراد در انجمن‌های داوطلبانه اشاره دارد. میزان مشارکت افراد در باشگاه‌های ورزشی، انجام امور مرتبط در سازمان‌های مذهبی، فرهنگی و مؤسسات آموزشی و همچنین فعالیت در گروه‌های فعال و تفریحی همگی بیانگر میزان عضویت افراد در انجمن‌ها می‌باشد (هاوسر، ۲۰۱۵: ۱-۲۷).

۴-۲. اقتصاد مقاومتی

اقتصاد مقاومتی یک نظام اقتصادی است که هماهنگ با سیاست‌های کلان سیاسی و امنیتی نظام اسلامی و برای مقاومت در برابر اقدامات تخریبی شکل می‌گیرد تا بتواند در برابر ضربات متعدد اقتصادی تحریم‌ها و توطئه‌های گوناگون اقتصادی و نظام استکبار مقاومت کرده و توسعه و پیشرفت خود را ادامه دهد و روند رو به رشد همه‌جانبه خود را در ابعاد ملی، منطقه‌ای و جهانی حفظ کند. اقتصاد مقاومتی رابطه نزدیکی با انسجام ملی دارد. منظور از اقتصاد مقاومتی واقعی یک اقتصاد مقاومتی فعال و پویاست نه یک اقتصاد منفعل و بسته؛ به‌طوری که کشور ضمن مقاومت در مقابل موانع و ناملازمات مسیر خود، روند پیشرفت پایدار خود را حفظ کند. مفهوم اقتصاد مقاومتی به این معناست که حتی در فرایند فشار، روند رو به رشد اقتصادی در کشور محفوظ بماند و آسیب‌پذیری آن کاهش یابد و کمتر آسیب ببیند (میلانی، ۱۳۹۴: ۵-۲۲).

محورهای اساسی اقتصاد مقاومتی

اقتصاد مقاومتی مفهومی است که در پی مقاوم‌سازی، بحران‌زدایی و ترمیم ساختارها و نهادهای فرسوده و ناکارآمد موجود اقتصادی مطرح می‌شود که قطعاً باور و مشارکت همگانی و اعمال مدیریت‌های عقلایی و مدبرانه، پیش شرط و الزام چنین موضوعی است. اقتصاد مقاومتی کاهش وابستگی‌ها و تأکید روی مزیت‌های تولید داخلی و تلاش برای خوداتکایی است. برخی محورهای اساسی و مهم اقتصاد مقاومتی عبارت‌اند از:

حمایت از تولید ملی: تأکید مقام معظم رهبری در ابتدای سال بر ضرورت تداوم تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی، مبین سه وظیفه برای دولت، دست‌اندرکاران تولید و مردم می‌باشد. سه حلقه‌ای که نحوه تعامل آن‌ها بر روی هم تأثیر مستقیم دارد و نتیجه نهایی آن، به این تعامل وابسته است؛ یعنی هرچه قدر که مردم را تشویق به خرید کالای داخلی کنیم ولی کیفیت تولید کالای داخلی پایین باشد، عملاً رغبتی از سمت مردم به خرید کالای تولید داخلی نخواهد بود. اگر تولیدکننده هم برای تولید کالای باکیفیت همت کند ولی دولت و سیستم بانکی کشور، خدمات پولی و مالی ارائه ندهند و یا قوانین اقتصادی، فضای کسب و کار را سخت کند و یا مردم نسبت به کالای داخلی بی‌رغبت باشند، باز هم نتیجه منفی خواهد بود. لذا باید تمامی ارتباطات این سه حلقه با هم اصلاح شده و در راستای افزایش تولید ملی بهبود پیدا کند (غفارپور و پورحاتمی، ۱۳۹۵).

سیاست‌های اصل ۴۴ قانون اساسی: محدودسازی اقتصاد دولتی و آزادسازی اقتصاد از پیامدهای مهم اصل ۴۴ قانون اساسی است. اقتصاد مقاومتی فعال و پویا نیازمند برنامه‌ریزی استراتژیک و راهبردی، مبتنی بر مردمی کردن اقتصاد از طریق میدان دادن بیشتر به فعالان بخش خصوصی و رفع موانع و مشکلات این بخش می‌باشد. بخش خصوصی به عنوان موتور و محرک اصلی رشد اقتصادی و صنعتی است که با به‌کارگیری سرمایه خود و جذب و مشارکت سرمایه‌های غیردولتی، استفاده بهینه از منابع انسانی و اعمال مدیریت کارآمد، ضمن ایفای نقش خود در رشد اقتصادی و صنعتی کشور، می‌تواند اهداف توسعه‌ای دولت را محقق نماید. اقتصاد مقاومتی بر پایه و اساس سرمایه معنوی افراد و جامعه استوار است و بخش خصوصی بدون شک برترین بستر، برای همراهی مردم به عنوان اصلی‌ترین ارکان مقاومت در جامعه، برای ضدضربه کردن اقتصاد در برابر تحریم‌هاست (غفارپور و پورحاتمی، ۱۳۹۵).

توجه به نخبگان و استفاده از فناوری نوین: نخبه به فرد برجسته و کارآمدی اطلاق می‌شود که اثرگذاری وی در تولید علم، هنر و فناوری کشور محسوس باشد و هوش، خلاقیت، کارآفرینی و نبوغ فکری وی در راستای تولید دانش و نوآوری موجب سرعت بخشیدن به رشد و توسعه علمی و متوازن کشور گردد. زمانی که فناوری‌های نوین مشمول تحریم قرار می‌گیرند و کشورهای دشمن اجازه نمی‌دهند این فناوری‌ها به ایران برسند، اگر از نخبگان حمایت شود،

می‌توان این فناوری‌ها را تبدیل به فعالیت تجاری کرد. میدان دادن به نخبگان در عرصه صنعت، تجارت و کشاورزی، از ویژگی‌های اقتصاد مقاومتی است و نیز باید شرایط به گونه‌ای باشد که نخبگان بدون مانع کارهای خود را پیش برند. آنچه جای نگرانی است، تحریم خارجی نیست بلکه نگرانی در خصوص موانع تولید و تجارت در داخل کشور است که گاهی شدیدتر از تحریم‌ها عمل می‌کند (غفارپور و پورحاتمی، ۱۳۹۵).

لجستیک معکوس؛ نگرشی در راستای اقتصاد مقاومتی

به‌طور کلی، از جمله مباحثی که امروزه در حوزه لجستیک و مدیریت زنجیره تأمین صنایع مختلف مطرح است، موضوع لجستیک معکوس و مدیریت بازگشتی‌ها می‌باشد؛ امری که به نظر می‌رسد تاکنون در صنایع مختلف کشورمان به آن توجه جدی نشده است. طی دو دهه اخیر، شرکت‌ها و صنایع زیادی در کشورهای پیشرفته، بررسی در این زمینه را آغاز کرده و لجستیک معکوس را یکی از فرآیندهای مهم در زنجیره تأمین خود در نظر گرفته‌اند. حتی به‌تازگی گواهینامه ایزو در خصوص فرایندهای مرجوعی نیز توسط برخی از شرکت‌های پیشرفته دریافت شده است. امروزه در کشورهای پیشرفته جهان، سازمان‌های صنعتی، دولتی، تجاری و خدماتی بر فرایندهای لجستیک معکوس و زنجیره تأمین تمرکز کرده‌اند که این مقوله در ایجاد ارزش اقتصادی واقعی کالاها و خدمات به همراه پشتیبانی از ملاحظات زیست‌محیطی نقش مؤثری دارد. این تمرکز اکنون در کلیه بازارها از جمله بخش‌های صنعتی و فناوری پیشرفته، تجاری و محصولات مصرفی رو به افزایش است (خواجه‌زاده دزفولی، ۱۳۹۲: ۴۹-۶۲).

آنچه در جریان سنتی کالا وجود دارد و مدیران صنایع بر کنترل و مدیریت آن جریان تأکید می‌کنند، جریان مستقیم یا روبه‌جلوی مواد و محصولات است که عمدتاً از طرف تأمین‌کنندگان به سازندگان، توزیع‌کنندگان، خرده‌فروشان و در نهایت مشتریان جریان دارد؛ اما در بسیاری از صنایع، جریان مهم دیگری نیز در زنجیره‌های تأمین وجود دارد که به صورت معکوس شکل گرفته و در آن، محصولات از سطوح پائین زنجیره تأمین به سطوح بالاتر عودت داده می‌شوند. لجستیک معکوس به دنبال بررسی و مدیریت جریان‌های معکوس یا به عبارتی جریان‌های رو به عقب در زنجیره‌های تأمین است (احمد جو و براتی، ۱۳۹۴).

اگرچه فعالیت‌های زیادی را می‌توان در قالب لجستیک معکوس در نظر گرفت، اما برخی از اهم فعالیت‌های لجستیکی معکوس که عمدتاً به‌طور اختصاصی در این حوزه مطرح است، عبارت است از: تعمیر و تعویض، نوسازی محصول، ساخت مجدد، بازیافت، فروش مجدد و استفاده مجدد. البته لجستیک معکوس تنها به استفاده مجدد یا بازیافت محدود نمی‌شود؛ بلکه طراحی مجدد بسته‌بندی‌ها به‌منظور استفاده کمتر از مواد در آن‌ها و یا کاهش انرژی و آلودگی ناشی از حمل محصولات را نیز می‌توان بخشی از لجستیک معکوس تحت عنوان «لجستیک سبز» دانست (احمد جو و براتی، ۱۳۹۴).

۵. چارچوب نظری پژوهش

سرمايه اجتماعي: به‌طور کلی، فوکویاما^۱ (۲۰۰۷) منابع ایجادکننده سرمايه اجتماعي را این‌گونه مطرح می‌نماید: «هنجارهایی که به لحاظ نهادی ساخته شده‌اند و منتج از نهادهای رسمی مانند دولت و نظام‌های قانونی هستند» (موحد مجد، ۱۳۹۲: ۱۲). سرمايه اجتماعي مدنی ارائه شده در این پژوهش بر اساس رویکرد ارائه شده توسط ون دث^۲ (۲۰۰۳) می‌باشد. ون دث (۲۰۰۳) در این رویکرد، بین نگرش افراد نسبت به تعاملات اجتماعي (اعتماد اجتماعي و نهادي) و اطلاعات مربوط به پیروی از شبکه اجتماعي کارکنان تمایز قائل می‌شود. این ابعاد، توالی توسعه مثبت پیشنهاد شده توسط پاتنم را نشان می‌دهد که بر اساس آن، مشارکت در انجمن‌های داوطلبانه (عضویت انجمنی) را به تشکیل اعتماد متقابل بین افراد (اعتماد اجتماعي) و شکل‌گیری و پذیرش عملکرد مؤسسات و نهادها (اعتماد سازمانی) مرتبط می‌سازد. (هاوسر^۳، ۲۰۱۵: ۱-۲۷). لازم به ذکر است که باندورا^۴ (۲۰۰۸)، مفهوم پانتنام^۵ در زمینه سرمايه اجتماعي را به سه حوزه اعتماد، هنجار و شبکه‌های اجتماعي گسترش داد. در این چارچوب سرمايه اجتماعي یک سازمان (سرمايه اجتماعي کاری) شامل سه عنصری است که با تعریف پانتنام همخوانی بسیاری دارد: کیفیت روابط اجتماعي با همکاران (شبکه اجتماعي)؛ میزان اعتماد نسبت به رهبری سازمانی (اعتماد به رهبری) و

1. Fukayama
2. Van Deth
3. Hauser
4. Badura et al
5. Putnam

ارزش‌هایی که تعاملات محیط کار را پایه‌ریزی می‌کند (هنجارها). این سه بعد ارائه شده توسط باندورا (۲۰۰۸) ارتباط نزدیکی با طبقه‌های سرمایه اجتماعی ارائه شده توسط ناهاپیت و قوسهال^۱ (۱۹۹۸) دارد. در حالی که شبکه کارکنان و اعتماد به رهبری در جنبه‌های ساختاری و ارتباطی سرمایه اجتماعی تأکید می‌کند، اما مؤلفه سوم، یعنی ارزش‌ها و هنجارها، نشان‌دهنده حضور یک سیستم مشترک از معنا است و به طور گسترده، بیانگر ادراک جمعی می‌باشد (هاوسر^۲، ۲۰۱۵: ۲۷-۱).

اقتصاد مقاومتی: در حوزه اقتصاد مقاومتی نیز لازم به ذکر است که به طور کلی، هدف اقتصاد مقاومتی بازسازی و احیای اقتصاد ملی است. این نوع اقتصاد، مردمی است و از ظرفیت‌های مردم و نخبگان در آن استفاده می‌شود، ضمن اینکه از دانش فنی دنیا هم در آن استفاده می‌شود. اقتصاد مقاومتی یعنی اقتصادی که با توجه به همه قوت‌ها و ضعف‌های داخلی و خارجی و تهدیدها و فرصت‌های بیرونی سناریوسازی می‌کند و برای هر شرایطی برنامه دارد و محیط سنج است و درون را به خوبی می‌شناسد و برای تغییرات واکنش مناسبی دارد (حسین زاده بحرینی، ۱۳۹۲). چهار راهبرد کنترل، مهار، کم اثر و درنهایت بی اثرسازی تهدیدها در فرایند اقتصاد مقاومتی باید مورد توجه قرار گیرد (میلانی، ۱۳۹۴: ۵-۲۲). روبرو شدن با ریسک‌های مربوط به زمان، هزینه و کیفیت در حین اجرای پروژه‌های ساخت و ساز، یکی از تهدیداتی است که به نظر می‌رسد نگرش اقتصاد مقاومتی بتواند نقش مهمی در خنثی‌سازی آن ایفا کند. لازم به ذکر است که از مهم‌ترین حوزه‌های رویکرد اقتصاد مقاومتی می‌توان با استناد به پژوهش یوسفی (۱۳۹۴) به مؤلفه‌های ظرفیت سازمانی (اتخاذ تصمیمات مناسب، استفاده از امکانات موجود و توجه به تخصص و شایستگی کارکنان و... به هنگام مواجهه با بحران اقتصادی)؛ همبستگی با کارکنان (توجه به کارکنان و انتظاراتشان و همچنین توجه به نظرات آن‌ها به هنگام تصمیم‌گیری)؛ کنترل مصرف (کنترل میزان مصرف در همه بخش‌ها و استفاده از الگوهای صحیح مصرف در وقت و هزینه)؛ استفاده از تولید داخلی (استفاده از امکانات و تجهیزات داخلی، توانمندی و پتانسیل‌های کارکنان و همچنین حمایت از سرمایه‌گذاران داخلی) اشاره کرد. علاوه بر مؤلفه‌های فوق به نظر

1. Nahapiet and Ghoshal
2. Hauser

می‌رسد لجستیک معکوس نیز را بتوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در نظر گرفت. به طور کلی یکی از مفاهیم مورد نیاز برای تبیین و اجرایی کردن راهبرد اقتصاد مقاومتی، موضوع «لجستیک معکوس» است. اگرچه فعالیت‌های زیادی را می‌توان در قالب لجستیک معکوس در نظر گرفت، اما برخی از اهم فعالیت‌های لجستیکی معکوس که عمدتاً به طور اختصاصی در این حوزه مطرح است، شامل تعمیر و تعویض، نوسازی محصول، ساخت مجدد، بازیافت، فروش مجدد و استفاده مجدد می‌باشد.

۶. مدل مفهومی پژوهش

در این پژوهش، ابتدا شاخص‌های مطرح شده در زمینه سرمایه اجتماعی در پژوهش‌های پیشین مورد بررسی قرار گرفت و سپس با توجه به هدف پژوهش و اینکه سرمایه اجتماعی در حوزه محیط کار قرارگاه سازندگی (سرمایه اجتماعی کاری) نیز باید مورد بررسی قرار می‌گرفت؛ لذا از شاخص‌های مطرح شده در پژوهش هاوسر و همکاران (۲۰۱۵) جهت سنجش سرمایه اجتماعی در این پژوهش، بهره گرفته شد.

شاخص‌های سرمایه اجتماعی

جدول ۳. شاخص‌های مطرح شده در پژوهش‌های پیشین جهت سنجش سرمایه اجتماعی

ردیف	محقق	عنوان پژوهش	سال پژوهش	ابعاد مطرح شده به عنوان سرمایه اجتماعی (نحوه سنجش سرمایه اجتماعی)
۱	سیمدینس و همکاران ^۱	«کیفیت و شاخص‌های ارزیابی سرمایه اجتماعی»	(۲۰۱۵)	مشارکت مدنی در فرایندهای اجتماعی و همچنین تعامل اجتماعی و شبکه‌ها

1. Cimdins et al.

نقش سرمایه اجتماعی (از دو دیدگاه سرمایه اجتماعی مدنی و سرمایه اجتماعی کاری) بر نگرش اقتصاد مقاومتی در سازمان

ردیف	محقق	عنوان پژوهش	سال پژوهش	ابعاد مطرح شده به عنوان سرمایه اجتماعی (نحوه سنجش سرمایه اجتماعی)
۲	هاوسر و همکاران ^۱	«شاخص های سرمایه اجتماعی»	(۲۰۱۵)	این محققان، دو نوع سرمایه اجتماعی را به شرح زیر مورد بررسی قرار دادند: سرمایه اجتماعی مدنی (عضویت انجمنی، اعتماد اجتماعی و اعتماد نهادی) و سرمایه اجتماعی کاری (شبکه اجتماعی و روابط غیررسمی، اعتماد به رهبری، هنجارهای کاری)
۲	ریچی ^۲	«اندازه گیری سرمایه اجتماعی: آمار رسمی در ایتالیا»	(۲۰۱۳)	مشارکت در انجمن هایی هدفمند و با اهداف خاص، مشارکت سیاسی و روابط دوستانه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Hauser
2. Righi

ردیف	محقق	عنوان پژوهش	سال پژوهش	ابعاد مطرح شده به عنوان سرمایه اجتماعی (نحوه سنجش سرمایه اجتماعی)
۳	ادواردز ^۱	«اندازه گیری سرمایه اجتماعی چارچوب و شاخص های استرالیا»	(۲۰۰۴)	این محققان، در پژوهش خود؛ شاخص های سرمایه اجتماعی در این کشور را به صورت زیر مورد بررسی قرار دادند: کیفیت شبکه های اجتماعی ۱. هنجارها (اعتماد، امانت داری، حس اثربخشی، همکاری، پذیرش تنوع) ۲. اهداف مشترک (مشارکت اجتماعی، مشارکت مدنی، حمایت انجمنی، دوستی، کارهای داوطلبانه در مشارکت اقتصادی) ۳. تعاملات شبکه ۴. اشتراک گذاری حمایت (کمک فیزیکی / مالی، حمایت احساسی، تشویق، اقدام مشترک) ۵. اشتراک دانش (مهارت ها و اطلاعات، معرفی ها) ۶. مذاکره ۷. اعمال تحریم
۴	اسپلبرگ ^۲	«چارچوب سنجش سرمایه اجتماعی در نیوزیلند»	(۲۰۰۱)	این محقق، چهار شاخص زیر را به عنوان ابعاد سرمایه اجتماعی مد نظر قرار داد: ۱. رفتارها (مشارکت در سازمان های داوطلبانه، مشارکت در شبکه های غیررسمی)، ۲. نگرش ها و ارزش ها (باور نسبت به خود، نگرش نسبت به دیگران، ارزش ها و هنجارها)، ۳. گروه های جمعیتی (خانواده، فرهنگ، ارتباطات)، ۴. سازمان ها (تعداد، نوع، اندازه عضویت، ساختار، لینک و شبکه ها).

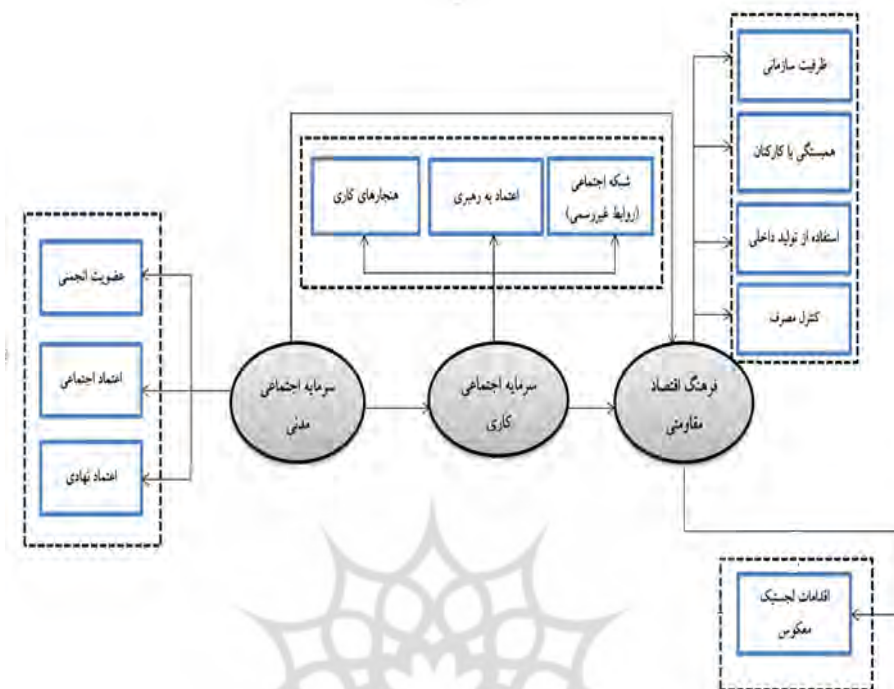
1. Edwards
2. Spellerberg

شاخص‌های اقتصاد مقاومتی

لازم به ذکر است که از مهم‌ترین حوزه‌های رویکرد اقتصاد مقاومتی می‌توان با استناد به پژوهش یوسفی (۱۳۹۴) به مؤلفه‌های ظرفیت سازمانی (اتخاذ تصمیمات مناسب، استفاده از امکانات موجود و توجه به تخصص و شایستگی کارکنان و... به هنگام مواجهه با بحران اقتصادی)؛ همبستگی با کارکنان (توجه به کارکنان و انتظاراتشان و همچنین توجه به نظرات آن‌ها به هنگام تصمیم‌گیری)؛ کنترل مصرف (کنترل میزان مصرف در همه بخش‌ها و استفاده از الگوهای صحیح مصرف در وقت و هزینه)؛ استفاده از تولید داخلی (استفاده از امکانات و تجهیزات داخلی، توانمندی و پتانسیل‌های کارکنان و همچنین حمایت از سرمایه‌گذاران داخلی) اشاره کرد. علاوه بر مؤلفه‌های فوق به نظر می‌رسد لجستیک معکوس نیز را بتوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در نظر گرفت. به طور کلی یکی از مفاهیم مورد نیاز برای تبیین و اجرایی کردن راهبرد اقتصاد مقاومتی، موضوع «لجستیک معکوس» است. اگرچه فعالیت‌های زیادی را می‌توان در قالب لجستیک معکوس در نظر گرفت، اما برخی از اهم فعالیت‌های لجستیکی معکوس که عمدتاً به‌طور اختصاصی در این حوزه مطرح است، شامل تعمیر و تعویض، نوسازی محصول، ساخت مجدد، بازیافت، فروش مجدد و استفاده مجدد می‌باشد.

بنابراین با توجه به مطالب مطرح‌شده در چهارچوب نظری پژوهش و شاخص‌سازی‌های صورت گرفته در این بخش، مدل مفهومی پژوهش در زمینه **مدل سرمایه اجتماعی مبتنی بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی در سازمان** به صورت نمودار (۱) طراحی و تدوین می‌گردد:

- با توجه به مدل مفهومی ترسیم‌شده، فرضیات پژوهش را می‌توان به‌صورت زیر مطرح نمود:
۱. سرمایه اجتماعی مدنی بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی در ادراکات پیمانکاران نقش معناداری دارد.
  ۲. سرمایه اجتماعی کاری بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی در ادراکات پیمانکاران نقش معناداری دارد.
  ۳. سرمایه اجتماعی مدنی بر سرمایه اجتماعی کاری پیمانکاران نقش معناداری دارد.

نمودار ۱. مدل مفهومی پژوهش، منبع: (نگارنده، ۱۳۹۸)

۷. روش تحقیق

این تحقیق بر اساس هدف از نوع کاربردی و از نظر شیوه گردآوری اطلاعات، تحقیقی توصیفی - همبستگی است. کاربردی به این جهت که دانش جدیدی را که کاربرد مشخصی درباره فرآورده یا فرآیندی که واقعیت دارد دنبال می کند. توصیفی از آن جهت که آنچه را که هست توصیف و تفسیر می کند و به شرایط یا روابط موجود، عقاید متداول، فرآیندهای جاری، آثار مشهود یا روندهای در حال گسترش توجه دارد. همبستگی هم به آن جهت که رابطه بین متغیرها را بر اساس هدف تحقیق تحلیل می کند چرا که رابطه همبستگی زمانی وجود دارد که تغییرات یک متغیر با تغییرات متغیر دیگر همراه باشد. جامعه آماری این تحقیق، پیمانکاران (به تعداد ۴۳۸ نفر) بودند که جهت تعیین حداقل حجم نمونه موردنیاز از این جامعه، از جدول

مورگان استفاده شد. حجم نمونه با استفاده از جدول مورگان ۱۹۰ در نظر گرفته شد که با توجه به پیش‌بینی‌های صورت گرفته در مورد پرسشنامه‌های غیرقابل قبول، در مجموع ۲۳۰ پرسشنامه توزیع گردید که از این تعداد ۲۱۷ پرسشنامه به صورت قابل قبول برگشت داده شد. روش نمونه‌گیری در این تحقیق، یک روش نمونه‌گیری غیر احتمالی از نوع نمونه‌گیری در دسترس بود. همچنین روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش، پرسشنامه‌ای محقق ساخته بود که جهت تدوین آن از ادبیات پیشین مربوط به پژوهش‌های چابلیش و همکاران^۱ (۲۰۱۸) در حوزه فرهنگ اقتصاد مقاومتی (مؤلفه لجستیک معکوس)؛ یوسفی (۱۳۹۵) در حوزه فرهنگ اقتصاد مقاومتی (مؤلفه‌های ظرفیت سازمانی، کنترل مصرف، استفاده از کالای داخلی و همبستگی با کارکنان) و هاوسر^۲ (۲۰۱۵) و آرمان (۱۳۹۳) در حوزه سرمایه اجتماعی بهره گرفته شد.

روایی: جهت سنجش روایی پرسشنامه پژوهش از نسبت روایی محتوایی لاوشه (CVR) استفاده شد. جهت محاسبه این نسبت ضامن استفاده از نظرات کارشناسان متخصص در زمینه محتوای آزمون مورد نظر و توضیح اهداف آزمون و ارائه تعاریف عملیاتی مربوط به محتوای سؤالات به آن‌ها، از آن‌ها خواسته شد تا هر یک از سؤالات را بر اساس طیف سه‌بخشی لیکرت «گویه ضروری است»، «گویه مفید است ولی ضروری نیست» و «گویه ضرورتی ندارد» طبقه‌بندی کنند. سپس بر اساس فرمول زیر، نسبت روایی محتوایی محاسبه گردید که حاکی از روایی مناسب پرسشنامه پژوهش بود:

$$CVR = \frac{n_e - \frac{N}{2}}{\frac{N}{2}}$$

N: تعداد کل متخصصین

Ne: تعداد متخصصینی که گزینه ضروری را انتخاب کرده‌اند.

حداقل میزان CVR قابل قبول بر اساس تعداد خبرگان

بر اساس تعداد متخصصینی (۱۰ نفر) که سؤالات را مورد ارزیابی قرار دادند، حداقل مقدار

CVR قابل قبول بر اساس جدول زیر بایستی حداقل ۰/۶۲ باشد که در این پژوهش مقدار CVR

برابر با ۰/۷۸ و حاکی از روایی مناسب ابزار پژوهش بود.

1. Chileshe et al.
2. Hauser

جدول ۴. حداقل مقدار CVR قابل قبول بر اساس تعداد خبرگان

تعداد خبرگان	مقدار CVR	تعداد خبرگان	مقدار CVR	تعداد خبرگان	مقدار CVR
۵	۰/۹۹	۱۱	۰/۵۹	۲۵	۰/۳۷
۶	۰/۹۹	۱۲	۰/۵۶	۳۰	۰/۳۳
۷	۰/۹۹	۱۳	۰/۵۴	۳۵	۰/۳۱
۸	۰/۷۵	۱۴	۰/۵۱	۴۰	۰/۲۹
۹	۰/۷۸	۱۵	۰/۴۹		
۱۰	۰/۶۲	۲۰	۰/۴۲		

پایایی: همچنین در این پژوهش برای تعیین پایایی پرسش‌نامه از محاسبه ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. آلفای کرونباخ یک ضریب اعتبار است که میزان همبستگی مثبت یک مجموعه را با هم منعکس می‌کند. آلفای کرونباخ بر حسب میانگین همبستگی داخلی میان پرسش‌هایی که یک مفهوم را می‌سنجد محاسبه می‌شود. هر قدر آلفای کرونباخ به عدد ۱ نزدیک‌تر باشد، اعتبار سازگاری درونی گویه‌ها بیشتر است. در این روش اگر ضریب آلفا کمتر از ۰/۶۰ باشد معمولاً اعتبار آن ضعیف تلقی می‌شود، دامنه ۰/۷۰ قابل قبول و بیش از ۰/۸۰ خوب تلقی می‌شود. میزان آلفای کرونباخ به تفکیک متغیرهای پژوهش به شرح جدول (۵) است که حاکی از پایایی مناسب ابزار پژوهش می‌باشد:

آزمون کفایت نمونه‌گیری: لازم به ذکر است که قبل از تجزیه و تحلیل اطلاعات و اجرای تحلیل عاملی مرتبه اول و دوم، آزمون کفایت نمونه‌گیری ضرورت دارد. این آزمون که به منظور تشخیص مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی می‌باشد با استفاده از آزمون kmo و بارتلت انجام می‌شود. مقدار آن همواره بین ۰ و ۱ در نوسان است. در صورتی که kmo کمتر از ۰/۵ باشد داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب نخواهد بود و اگر مقدار آن بین ۰/۵ تا ۰/۶۹ باشد داده‌ها متوسط بوده و اگر مقدار این شاخص، بزرگ‌تر از ۰/۷ باشد همبستگی‌های موجود در بین داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب خواهند بود.

جدول ۵. آلفای کرونباخ پرسشنامه پژوهش به تفکیک هر متغیر

متغیرها	مؤلفه	تعداد سؤال	آلفای کرونباخ
سرمایه اجتماعی مدنی	عضویت انجمنی	۶ سؤال	۰/۶۵
	اعتماد اجتماعی	۳ سؤال	۰/۶۶
	اعتماد نهادی	۹ سؤال	۰/۷۱
سرمایه اجتماعی کاری	شبکه اجتماعی (روابط غیررسمی)	۴ سؤال	۰/۷۳
	اعتماد به رهبری	۴ سؤال	۰/۶۰
	هنجارهای کاری	۴ سؤال	۰/۷۸
فرهنگ اقتصاد مقاومتی	ظرفیت سازمانی	۷ سؤال	۰/۷۹
	همبستگی با کارکنان	۲ سؤال	۰/۸۲
	کنترل مصرف	۲ سؤال	۰/۸۱
	استفاده از تولید داخلی	۸ سؤال	۰/۸۳

بر اساس نتایج به دست آمده مقدار آزمون kmo برای هر یک از متغیرهای سرمایه اجتماعی مدنی، سرمایه اجتماعی کاری و نگرش اقتصاد مقاومتی به ترتیب برابر با ۰/۸۷۵، ۰/۸۲۴ و ۰/۸۳۶ می باشد و این حاکی از کفایت نمونه گیری هر یک از متغیرهای پژوهش جهت انجام تحلیل عاملی است.

۸. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

در این بخش قبل از تجزیه و تحلیل اطلاعات، ابتدا خلاصه ای از آمار توصیفی مربوط به سن و تحصیلات نمونه آماری به صورت جدول و درصد فراوانی ارائه می گردد. بر اساس جدول (۶) وضعیت سنی پاسخ دهندگان به این صورت است که به ترتیب سنین بین ۳۵ تا ۴۵ سال با ۷۳ درصد (۱۵۸ نفر) بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده اند. کمترین طبقه سنی نیز با ۶ درصد مربوط به طبقه سنی کمتر از ۲۵ سال (۱۲ نفر) است. از نظر وضعیت تحصیلی نیز، طبقه فوق لیسانس و بالاتر با ۶۹ درصد از نمونه (۱۵۰ نفر) بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است.

جدول ۶. توزیع فراوانی و درصد سن پاسخگویان

درصد	فراوانی	تحصیلات پاسخگویان	درصد	فراوانی	سن پاسخگویان
۶۹	۱۵۰	فوق لیسانس و بالاتر	۶	۱۲	کمتر از ۲۵ سال
۳۱	۶۷	لیسانس	۹	۲۰	۲۵ تا ۳۵ سال
۱۰۰	۲۱۷	جمع کل	۷۳	۱۵۸	۳۵ تا ۴۵ سال
			۱۲	۲۷	۴۵ سال به بالا
			۰	۰	داده‌های گمشده
			۱۰۰	۲۱۷	جمع کل

معادلات ساختاری

در این تحقیق برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌ها از مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM) با استفاده از نرم‌افزار Lisrel استفاده شد. مدل معادلات ساختاری شامل دو قسمت «مدل اندازه‌گیری» و «مدل ساختاری» است. در قسمت مدل اندازه‌گیری تعیین می‌شود که چگونه متغیرهای مکنون یا سازه‌ها بر حسب متغیرهایی قابل مشاهده موردسنجش قرار می‌گیرند و اعتبار و روایی آن‌ها به چه میزان است. در قسمت دوم، یعنی در مدل ساختاری روابط علی بین متغیرهای مکنون با سازه‌ها مشخص شده و اثرات علی و میزان واریانس تبیین شده را شرح می‌دهد. در این پژوهش نیز از رویکرد دومرحله‌ای معادلات ساختاری استفاده شده است. به‌طور کلی، مدل معادلات ساختاری یک فن تحلیل چند متغیری نیرومند از خانواده رگرسیون چند متغیری یا به بیان دقیق‌تر بسط مدل خطی کلی است که به پژوهشگر امکان آن را می‌دهد تا مجموعه‌ای از معادلات رگرسیون را به گونه‌ای هم‌زمان مورد آزمون قرار دهد. این مدل رویکرد آماری جامع برای آزمون فرضیه‌هایی درباره روابط بین متغیرهای مشاهده‌شده و مکنون است که گاه تحلیل ساختار کوواریانس یا مدل یابی علی و گاه نیز لیزرل نامیده می‌شود. لازم به ذکر است مدل معادلات ساختاری دارای شاخص‌های برازندگی متعددی است که مهم‌ترین این شاخص‌ها، شاخص‌های dfx^2 (کمتر از ۳؛ لازم به ذکر است که به گفته برخی از محققان کمتر از ۵ نیز موردپذیرش اساست (فیدانی و همکاران، ۱۳۹۲))؛ RMSEA (کمتر از ۰/۱)؛ FI، NNFI، CFI (بالاتر از ۰/۹۰) و GFI و AGFI (بالاتر از ۰/۸۰) RMR (دیک به صفر)؛ می‌باشد.

۸-۱. گام اول: مدل اندازه گیری

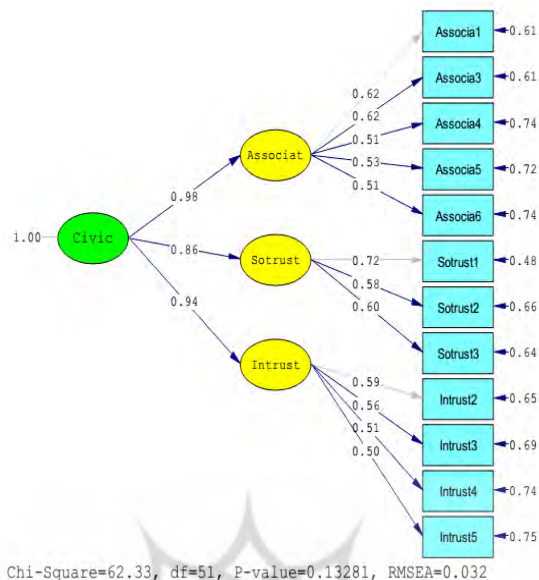
۸-۱-۱. مدل اندازه گیری سرمایه اجتماعی مدنی

همان گونه که در جدول (۷) مشاهده می شود نشانگرهای مربوط به سرمایه اجتماعی مدنی از نظر مقدار λ (بارهای عاملی) دارای بار عاملی حداقل $0/51$ برای (Intrust5) تا حداکثر $0/72$ برای سؤال (sotrust1) می باشد. در ضمن تمامی بارهای عاملی به دست آمده مقادیر نسبتاً مناسبی برای برآورد می باشد و همگی آنها معنادار می باشند ($P < 0/01$). همچنین نتایج مدل در حالت تخمین استاندارد حاکی از آن است که در میان ابعاد سه گانه سرمایه اجتماعی مدنی، بعد اعتماد اجتماعی نسبت به ابعاد دیگر سهم بیشتری را در تبیین متغیر سرمایه اجتماعی مدنی دارد. همچنین با توجه به شاخص های برازش به دست آمده $\chi^2/df = 1/22$ ؛ $RMSEA = 0/032$ ؛ $NFI = 0/95$ ؛ $CFI = 0/99$ ، $NNFI = 0/93$ و $GFI = 0/5$ مدل اندازه گیری از برازش خوبی برخوردار بود.

جدول ۷. بارهای عاملی استاندارد و مقدار معناداری حاصل از تحلیل عاملی تأییدی

مرتب به اول متغیر سرمایه اجتماعی مدنی

مقدار t	ضریب مسیر	گویه	ضریب مسیر	شاخص
-	0/72	Sotrust1	0/98 (9/08)	اعتماد اجتماعی (Social trust)
7/12	0/58	Sotrust2		
7/31	0/60	Sotrust3		
-	0/62	Associa1	0/86 (9/23)	عضویت انجمنی (association membership)
7/40	0/62	Associa3		
6/32	0/51	Associa4		
6/51	0/53	Associa5		
6/29	0/51	Associa6		
-	0/59	Intrust2	0/94 (8/10)	اعتماد نهادی (institution trust)
6/36	0/56	Intrust3		
5/98	0/51	Intrust4		
5/84	0/50	Intrust5		

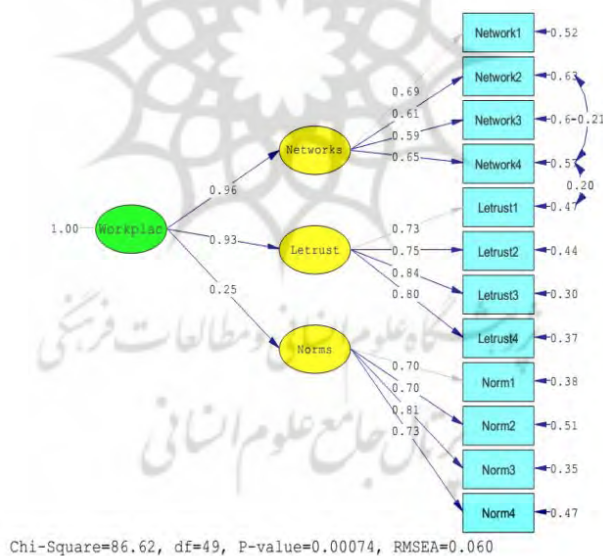
نمودار ۲. مدل اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی مدنی

۸-۲-۱. مدل اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی کاری

همان‌گونه که در جدول (۸) مشاهده می‌شود نشانگرهای مربوط به سرمایه اجتماعی کاری از نظر مقدار λ (بارهای عاملی) دارای بار عاملی حداقل $0/59$ (برای سؤال Network3) تا حداکثر $0/84$ (برای سؤال Letrust3) هستند. در ضمن تمامی بارهای عاملی به دست آمده در مدل اصلاحی مقادیر نسبتاً مناسبی برای برآورد می‌باشد و همگی آن‌ها معنادار می‌باشند. همچنین نتایج مدل در حالت تخمین استاندارد حاکی از آن است که در میان ابعاد سه‌گانه متغیر سرمایه اجتماعی کاری، بعد شبکه‌های غیررسمی و اجتماعی، نسبت به ابعاد دیگر سهم بیشتری را در تبیین متغیر سرمایه اجتماعی کاری دارد. همچنین با توجه به شاخص‌های برازش به دست آمده $dfx^2=1/76$ ، $AGFI = 0/90$ و $GFI = 0/4$ ، $CFI = 0/98$ ، $NNFI = 0/98$ ، $NFI = 0/96$ ؛ $RMSEA = 0/060$ اندازه‌گیری از برازش خوبی برخوردار بود.

جدول ۸. بارهای عاملی استاندارد و مقدار معناداری حاصل از تحلیل عاملی تأییدی مرتبه دوم متغیر سرمایه اجتماعی کاری

مقدار t	ضریب مسیر	گویه	ضریب مسیر شاخص	شاخص
-	۰/۶۹	Network1	۰/۹۶ (۷/۴۷)	شبکه‌های اجتماعی (social networks)
۸/۰۶	۰/۶۱	Network2		
۷/۹۵	۰/۵۹	Network3		
۸/۵۷	۰/۶۵	Network4		
-	۰/۷۳	Letrust1	۰/۹۳ (۷/۴۶)	اعتماد به رهبری (leadership trust)
۱۰/۵۹	۰/۷۵	Letrust2		
۱۱/۷۷	۰/۸۴	Letrust3		
۱۱/۲۲	۰/۸۰	Letrust4		
-	۰/۷۰	Norm1	۰/۲۵ (۳/۱۵)	هنجارهای کاری (work norms)
۹/۹۸	۰/۷۰	Norm2		
۱۱/۳۲	۰/۸۱	Norm3		
۱۰/۳۵	۰/۷۳	Norm4		

نمودار ۳. مدل اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی کاری

۸-۳-۱. مدل اندازه‌گیری نگرش اقتصاد مقاومتی

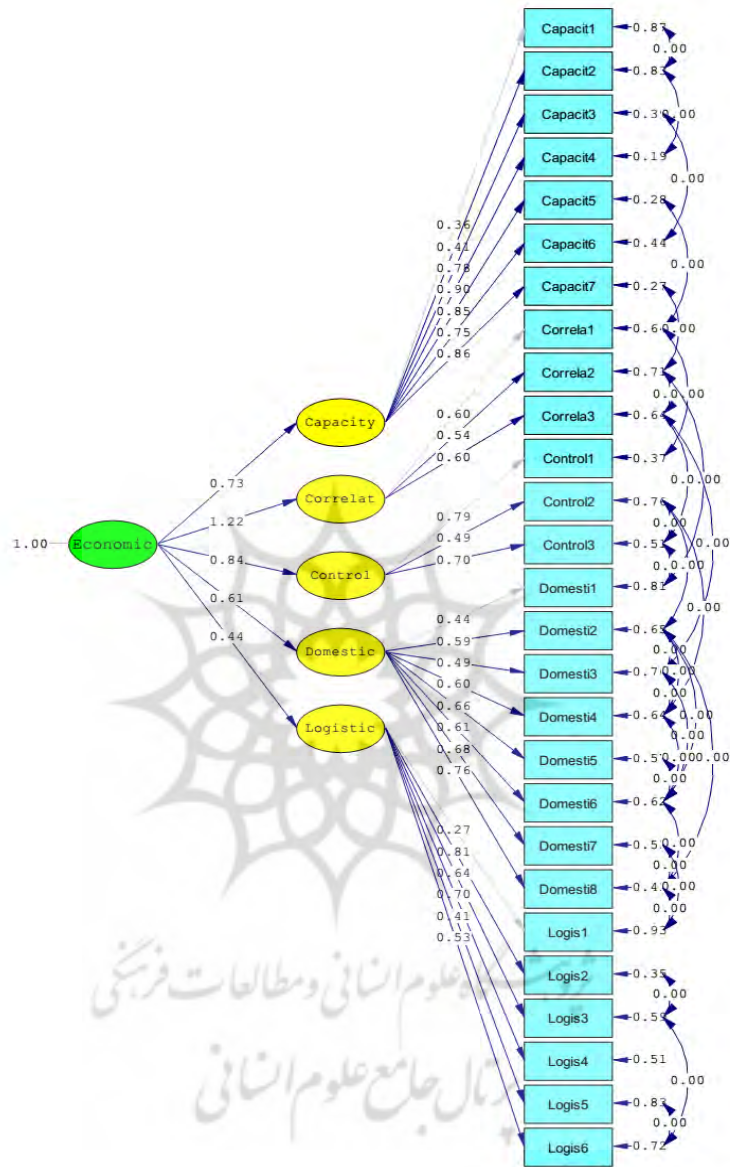
همان‌گونه که در جدول (۹) مشاهده می‌شود نشانگرهای مربوط به نگرش اقتصاد مقاومتی نیز در مدل اصلاحی، از نظر مقدار λ (بارهای عاملی) دارای بار عاملی حداقل ۰/۲۷ (برای سؤال Logis1) تا حداکثر ۰/۹۰ (برای سؤال Capacit4) هستند. در ضمن تمامی بارهای عاملی به‌دست‌آمده مقادیر نسبتاً مناسبی برای برآورد می‌باشد و همگی آن‌ها معنادار می‌باشند. همچنین نتایج مدل در حالت تخمین استاندارد حاکی از آن است که در میان ابعاد چهارگانه متغیر نگرش اقتصاد مقاومتی، بعد همبستگی با کارکنان، نسبت به ابعاد دیگر سهم بیشتری را در تبیین متغیر نگرش اقتصاد مقاومتی دارد. همچنین با توجه به شاخص‌های برازش به‌دست‌آمده $\chi^2/df = 2/92$ ، $AGFI = 0/81$ و $GFI = 0/3$ ، $CFI = 0/2$ ، $NNFI = 0/91$ ، $NFI = 0/90$ ، $RMSEA = 0/094$ اندازه‌گیری از برازش خوبی برخوردار بود.

جدول ۹. بارهای عاملی استاندارد و مقدار معناداری حاصل از تحلیل عاملی تأییدی مرتبه دوم متغیر نگرش اقتصاد مقاومتی

متغیر	شاخص	ضریب مسیر شاخص	گویه	ضریب مسیر گویه	مقدار t
اقتصاد مقاومتی	فرهنگ‌سازمانی (organizational capacity)	۰/۷۳ (۵/۰۲)	Capacit1	۰/۳۶	-
			Capacit2	۰/۴۱	۴/۱۸
			Capacit3	۰/۷۸	۵/۳۰
			Capacit4	۰/۹۰	۵/۴۵
			Capacit5	۰/۸۵	۵/۳۹
			Capacit6	۰/۷۵	۵/۲۴
			Capacit7	۰/۸۶	۵/۴۰
اقتصاد مقاومتی	همبستگی با کارکنان (correlation with workers)	۰/۹۸ (۱۱/۰۳)	Correla1	۰/۶۰	-
			Correla2	۰/۵۴	۷/۵۲
			Correla3	۰/۶۰	۸/۱۸

نقش سرمایه اجتماعی (از دو دیدگاه سرمایه اجتماعی مدنی و سرمایه اجتماعی کاری) بر نگرش اقتصاد مقاومتی در سازمان

متغیر	شاخص	ضریب مسیر شاخص	گویه	ضریب مسیر گویه	مقدار t	
اقتصاد مقاومتی	کنترل مصرف (consumption control)	۰/۸۴ (۱۰/۷۰)	Control1	۰/۷۹	-	
			Control2	۰/۴۹	۶/۶۵	
			Control3	۰/۷۰	۹/۵۹	
	مصرف تولیدات داخلی (domestic products use)	۰/۶۱ (۵/۳۰)		Domesti1	۰/۴۴	-
				Domesti2	۰/۵۹	۵/۴۵
				Domesti3	۰/۴۹	۴/۹۷
				Domesti4	۰/۶۰	۵/۴۹
				Domesti5	۰/۶۶	۵/۷۰
				Domesti6	۰/۶۱	۵/۵۵
				Domesti7	۰/۶۸	۵/۸۰
				Domesti8	۰/۷۶	۶/۰۱
	لجستیک معکوس (Reverse Logistics)	۰/۴۴ (۳/۱۶)		Logis1	۰/۲۷	-
				Logis2	۰/۸۱	۳/۶۳
				Logis3	۰/۶۴	۳/۵۳
				Logis4	۰/۷۰	۳/۵۸
				Logis5	۰/۴۱	۳/۱۷
				Logis6	۰/۵۳	۳/۴۰

Chi-Square=848.11, df=290, P-value=0.00000, RMSEA=0.094

نمودار ۴. مدل اندازه‌گیری نگرش اقتصاد مقاومتی

۸-۲- گام دوم: مدل معادلات ساختاری و آزمون

برازش مدل مفهومی پژوهش

قبل از پاسخ به سؤالات پژوهش، باید ابتدا برازندگی کلی مدل آماری مورد بررسی قرار بگیرد، به همین منظور ابتدا برازش مدل را مورد بررسی قرار می‌دهیم. به‌طور کلی برای ارزیابی تحلیل عاملی تأییدی چندین مشخصه برازندگی وجود دارد. در این پژوهش برای ارزیابی مدل تحلیل عاملی تأییدی از شاخص‌های ریشه میانگین مجذور باقیمانده‌ها RMR، شاخص برازندگی GFI، شاخص تعدیل برازندگی AGFI، شاخص نرم شده برازندگی NFI و شاخص بسیار مهم ریشه دوم برآورد واریانس خطای تقریب RMSEA استفاده شده است. مقدار (GFI) نشان‌دهنده اندازه‌ای از مقدار نسبی واریانس‌ها و کواریانس‌های می‌باشد که توسط مدل تبیین می‌شود که مقدار آن بین صفر تا یک متغیر می‌باشد که هر چه به عدد یک نزدیک‌تر باشند، نیکویی برازش مدل با داده‌های مشاهده شده بیشتر است.

در تحقیق حاضر، $GFI = 0/81$ هست که نشان‌دهنده آن است که مدل از برازش خوبی برخوردار است. ریشه دوم میانگین مجذور پسماندها، یعنی شاخص RMR برای اندازه‌گیری متوسط باقیمانده‌ها و تنها در ارتباط با واریانس‌ها و کواریانس‌ها قابل تغییر است. این معیار هر چقدر کوچک‌تر باشد (به صفر نزدیک‌تر باشد) حاکی از برازش بهتر مدل است. در این تحقیق، $RMR = 0/071$ می‌باشد که نشان‌دهنده این است که مدل به خوبی برازش شده است. برای بررسی اینکه یک مدل بخصوص در مقایسه با سایر مدل‌های ممکن، از لحاظ تبیین مجموعه‌ای از داده‌های مشاهده شده تا چه حد خوب عمل می‌کند از مقادیر شاخص نرم شده برازندگی (NFI) استفاده شده است، این شاخص حاکی از برازش بسیار مناسب مدل طراحی شده در مقایسه با سایر مدل‌های ممکنه است. در نهایت برای بررسی اینکه مدل مورد نظر چگونه برازندگی و صرفه‌جویی را باهم ترکیب می‌کند از شاخص بسیار توانمند ریشه دوم برآورد واریانس خطای تقریب (RMSEA) استفاده شده است. شاخص RMSEA ریشه میانگین مجذورات تقریب می‌باشد. برای مدل‌هایی که برازندگی خوبی داشته باشد، کمتر از $0/05$ است مقادیر بالاتر از آن تا $0/08$ نشان‌دهنده خطای معقولی برای تقریب در جامعه است. مدل‌هایی که شاخص برازش آن‌ها $0/1$ یا بیشتر باشد برازش ضعیفی دارد. بدین ترتیب مدل فوق با توجه به اینکه $RMSEA$ برابر با $0/086$

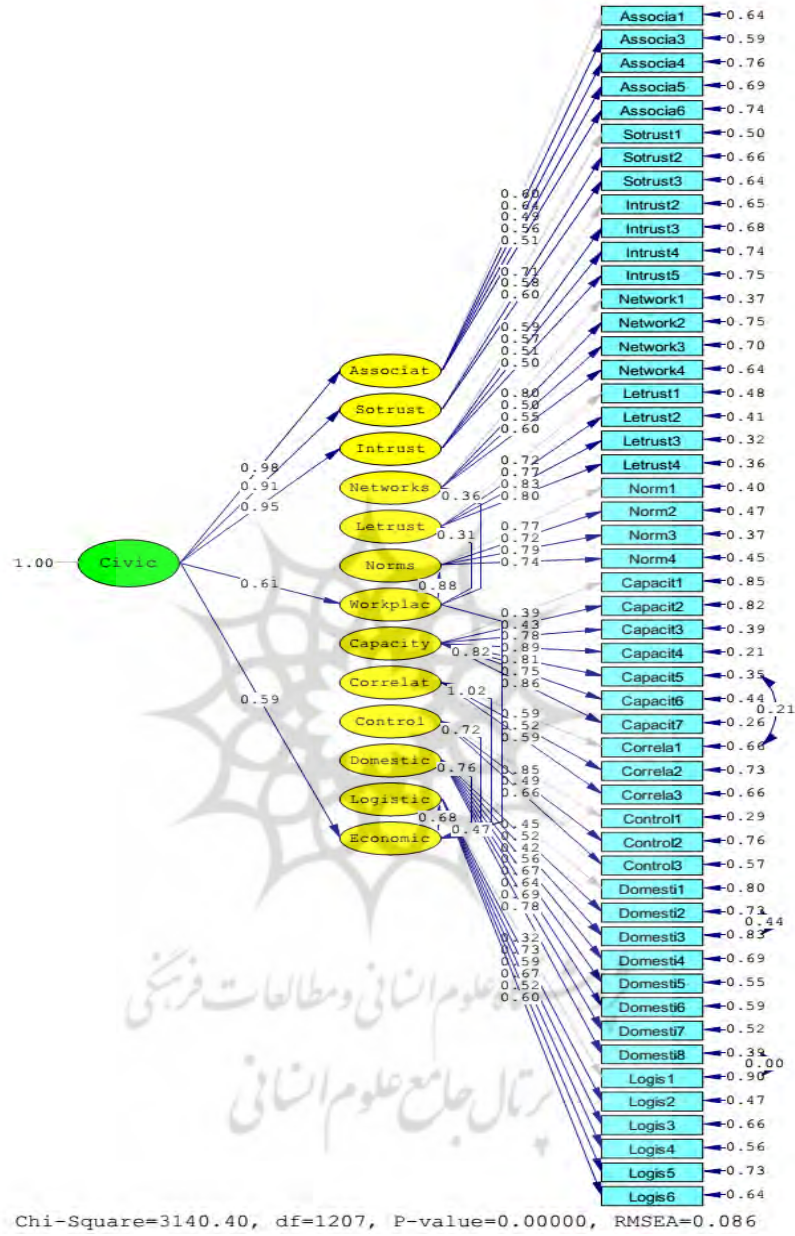
دارد از برازش نسبتاً خوبی برخوردار است. با توجه به شاخص‌های ارائه شده می‌توان گفت که مدل فوق از برازش خوبی برخوردار است. جدول (۱۰) نمایی از شاخص‌های برازندگی مدل ساختاری پژوهش را نشان می‌دهد.

جدول ۱۰. شاخص‌های برازندگی مدل ساختاری پژوهش

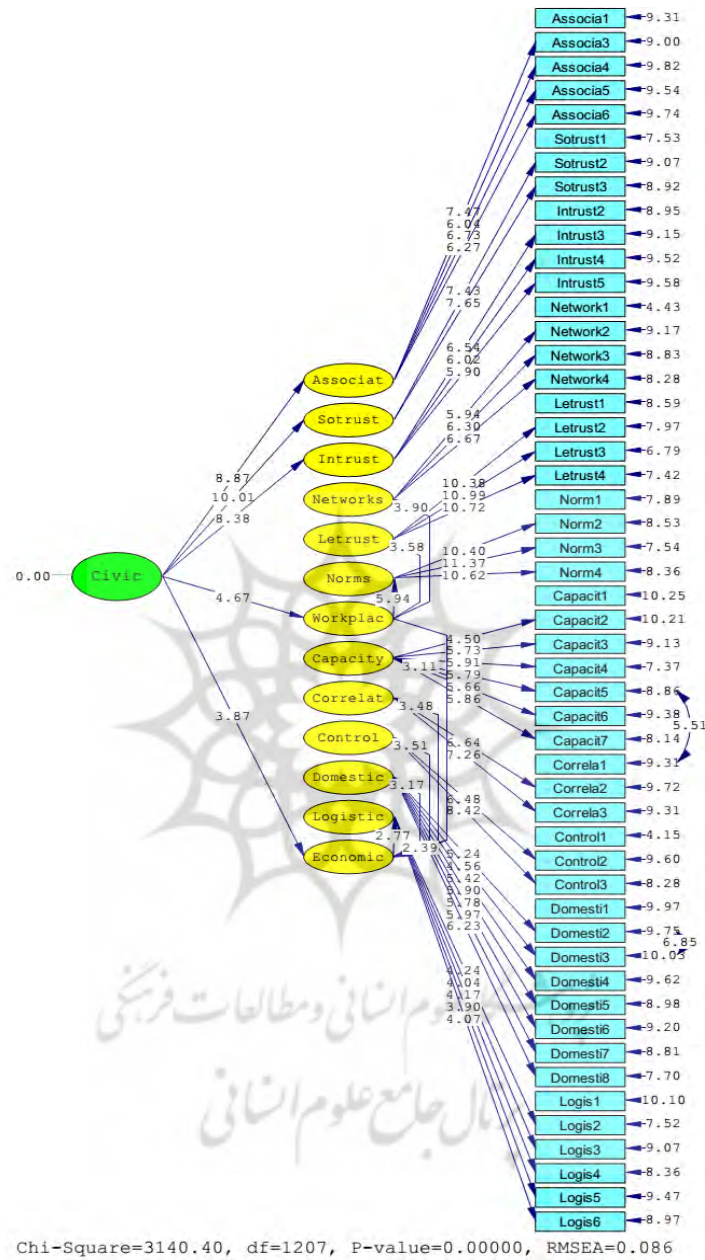
شاخص	حد مطلوب	مقدار گزارش شده
Chi-Square (χ^2)	-	۳۱۴۰/۴۰
df		۱۲۰۷
/df χ^2	کمتر از ۳	۲/۶۰
RMSEA	کمتر از ۰/۱	۰/۰۸۶
NFI	مقادیر بالای ۰/۹۰	۰/۹۰
NNFI	مقادیر بالای ۰/۹۰	۰/۹۱
CFI	مقادیر بالای ۰/۹۰	۰/۹۲
GFI	مقادیر بالای ۰/۸۰	۰/۸۱
AGFI	مقادیر بالای ۰/۸۰	۰/۸۰
ریشه میانگین مجذور باقیمانده‌ها RMR	نزدیک به صفر	۰/۰۷۱
P-value		۰/۰۰۰

به منظور آزمون فرضیات پژوهش، از مدل معادلات ساختاری و ضرایب استاندارد و اعداد معناداری استفاده شده است. منظور از عدد معناداری در نرم‌افزار لیزرل همان مفهوم sig در نرم‌افزار spss می‌باشد. با این تفاوت که برای معنادار بودن یک ضریب، عدد معناداری آن باید بزرگ‌تر از ۱/۹۶ یا کوچک‌تر از ۱/۹۶- باشد و در کل برای تائید یا رد فرضیات پژوهش بکار می‌رود. عدد معناداری هر چقدر از ۱/۹۶ بزرگ‌تر باشد نشان‌دهنده این است که متغیر مستقل اثر قوی‌تری روی متغیر وابسته دارد. منظور از ضریب استاندارد مقادیر همبستگی دوتایی است (بین دو متغیر) و جهت مقایسه اثرات اجزای مدل بکار می‌رود و هر چه این ضریب بیشتر باشد به معنای اثرگذاری بیشتر متغیر مستقل بر متغیر وابسته است. نمودارهای (۵) و (۶) نمایی از ضرایب استاندارد و معناداری هر یک از روابط فرضی پژوهش ترسیم شده است.

نمودار ۵. مدل آزمون فرضیات در حالت استاندارد

نمودار ۶. مدل آزمون فرضیات در حالت معناداری

جدول ۱۱. تحلیل مسیر اثرات سازه‌های تحقیق

مقدار t	ضریب مسیر	بر متغیر	اثر متغیر
۳/۸۷	۰/۵۹	فرهنگ اقتصاد مقاومتی	سرمایه اجتماعی مدنی
۲/۳۹	۰/۴۷	فرهنگ اقتصاد مقاومتی	سرمایه اجتماعی کاری
۴/۶۷	۰/۶۱	سرمایه اجتماعی کاری	سرمایه اجتماعی مدنی

با توجه به جدول بالا، خلاصه مدل فرضیات پژوهش به صورت زیر ترسیم می‌گردد:

آزمون فرضیات پژوهش

فرضیه اول: سرمایه اجتماعی مدنی بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی در ادراکات پیمانکاران

نقش معناداری دارد.

H_0 : سرمایه اجتماعی مدنی بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی در ادراکات پیمانکاران نقش

معناداری ندارد.

H_1 : سرمایه اجتماعی مدنی بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی در ادراکات پیمانکاران نقش معناداری

دارد.

اگر مقدار قدر مطلق آماره تی کوچک‌تر از ۱/۹۶ باشد، فرضیه صفر را نتیجه می‌گیریم و

در صورتی که مقدار قدر مطلق آماره تی بزرگ‌تر از ۱/۹۶ باشد فرضیه یک مورد تأیید قرار

می‌گیرد. به دلیل اینکه مقدار قدر مطلق آماره تی برابر با ۳/۸۷ و بیشتر از ۱/۹۶ می‌باشد پس فرضیه

اول تأیید می‌شود؛ یعنی سرمایه اجتماعی مدنی بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی تأثیر مثبت و معناداری دارد و مقدار این تأثیر برابر با $0/59$ و مستقیم می‌باشد.

فرضیه دوم: سرمایه اجتماعی کاری بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی در ادراکات پیمانکاران قرارگاه خاتم نقش معناداری دارد.

H_0 : سرمایه اجتماعی کاری بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی در ادراکات پیمانکاران قرارگاه خاتم نقش معناداری ندارد.

H_1 : سرمایه اجتماعی کاری بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی در ادراکات پیمانکاران قرارگاه خاتم نقش معناداری دارد.

اگر مقدار قدر مطلق آماره تی کوچک‌تر از $1/96$ باشد، فرضیه صفر را نتیجه می‌گیریم و در صورتی که مقدار قدر مطلق آماره تی بزرگ‌تر از $1/96$ باشد فرضیه یک مورد تأیید قرار می‌گیرد. به دلیل اینکه مقدار قدر مطلق آماره تی برابر با $2/39$ و بیشتر از $1/96$ می‌باشد پس فرضیه دوم نیز تأیید می‌شود؛ یعنی سرمایه اجتماعی کاری بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی تأثیر مثبت و معناداری دارد و مقدار این تأثیر برابر با $0/47$ و مستقیم می‌باشد.

فرضیه سوم: سرمایه اجتماعی مدنی بر سرمایه اجتماعی کاری پیمانکاران قرارگاه خاتم نقش معناداری دارد.

H_0 : سرمایه اجتماعی مدنی بر سرمایه اجتماعی کاری پیمانکاران قرارگاه خاتم نقش معناداری ندارد.

H_1 : سرمایه اجتماعی مدنی بر سرمایه اجتماعی کاری پیمانکاران قرارگاه خاتم نقش معناداری دارد.

اگر مقدار قدر مطلق آماره تی کوچک‌تر از $1/96$ باشد، فرضیه صفر را نتیجه می‌گیریم و در صورتی که مقدار قدر مطلق آماره تی بزرگ‌تر از $1/96$ باشد فرضیه یک مورد تأیید قرار می‌گیرد. به دلیل اینکه مقدار قدر مطلق آماره تی برابر با $4/67$ و بیشتر از $1/96$ می‌باشد پس فرضیه سوم نیز تأیید می‌شود؛ یعنی سرمایه اجتماعی مدنی بر سرمایه اجتماعی کاری پیمانکاران تأثیر مثبت و معناداری دارد و مقدار این تأثیر برابر با $0/61$ و مستقیم می‌باشد.

۹. بحث و نتیجه گیری

نقش سرمایه اجتماعی مدنی بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی

نتایج حاصل از آزمون فرضیات نشان داد که سرمایه اجتماعی مدنی بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی نقش معناداری دارد. جهت تبیین نتایج حاصل از این فرضیات می توان به پژوهش های پیشین در حوزه نقش سرمایه اجتماعی مدنی بر نگرش های مرتبط با کار^۱ (نگرش کارکنان نسبت به کار و سازمان) اشاره نمود. به طور کلی، در تحلیل های مربوط به بین الملل، فرهنگ اجتماعی بر نتایج اقتصادی تأثیر گذار است. یکی از اولین مطالعات مربوط به بررسی ارتباط بین سرمایه اجتماعی و نگرش های مربوط به کار توسط لئو و همکاران^۲ (۱۹۹۰) انجام شده است. این محققان در مطالعه خود در زمینه عوامل غیر کاری مؤثر بر رضایتمندی شغلی، طیف وسیعی از نگرش های شخصی غیر مرتبط با زندگی کاری را مورد بررسی قرار دادند و دریافتند که اعتماد اجتماعی و اعتماد نهادی تأثیر قابل توجهی بر رضایت شغلی اعمال می کنند. به طور خاص، اعتماد اجتماعی پیش بینی کننده قوی رضایتمندی شغلی در تحلیل های تجربی است. یافته های ذکر شده بیانگر اهمیت اعتماد اجتماعی در اثر گذاری بر نگرش های کار و رفتار کارکنان می باشد. یانچی و برونکر^۳ (۲۰۱۲) نیز یک مکانیسم بالقوه را برای تبدیل اعتماد به رضایت شغلی مورد بررسی قرار دادند. این محققان دریافتند که صفات رفتاری خاص فرد (به جای ویژگی های موقعیتی مربوط به سازمان) از قبیل اعتماد اجتماعی، ادراک کارکنان از رفتار منصفانه را شکل می دهد و در نتیجه بر نگرش کاری افراد اثر گذار است. با توجه به تأیید نقش سرمایه اجتماعی مدنی در نگرش های مربوط به کار در مطالعات پیشین، می توان انتظار داشت که این سرمایه در فرهنگ اقتصاد مقاومتی در محیط کار نیز نقش مهمی ایفا کند، به بیان دیگر، اعتماد اجتماعی و نهادی بالا بین افراد و این ادراک که بیشتر مردم و ارگان ها قابل اعتمادند و در برخورد و ایجاد تعامل با آنها لزومی به احتیاط زیاد نیست، موجب می گردد که به تولیدات و سرمایه گذاران داخلی اعتماد بیشتری شده و پیمانکاران جهت رفع مشکلات همه تلاششان خود را جهت استفاده از سرمایه گذاران، تولیدات و تجهیزات داخلی اعمال نمایند. به طور جزئی تر و در حوزه نقش سرمایه اجتماعی مدنی بر فرهنگ

1. Work Related Attitudes
2. Liou et al.
3. Bianchi and Brockner

اقتصاد مقاومتی در حوزه لجستیک معکوس نیز می‌توان این‌طور بیان کرد که سرمایه اجتماعی مدنی و وجود اعتماد اجتماعی و نهادی بالا میان افراد، موجب می‌گردد که به سیاست‌ها و توصیه‌های رهبری در زمینه اتخاذ فرهنگ اقتصاد مقاومتی توجه بیشتری نموده و با گسترش این فرهنگ به حوزه کاری، سعی نماید که در پروژه‌های اجرایی خود، از مصالح حاصل از تخریب و همچنین از مواد و مصالح باقی‌مانده در پروژه‌های قبلی در ساخت پروژه‌های جدید استفاده کرده و تمام تلاش خود را جهت کاهش میزان تولید زباله در طی انجام پروژه و بهبود تصویر سبز سازمان خود اعمال نماید. لازم به ذکر است که در حوزه نقش سرمایه اجتماعی مدنی بر نگرش اقتصاد مقاومتی پژوهشی یافت نشد، اما نتایج حاصل از آزمون این فرضیه را می‌توان با یافته‌های محققانی همچون پادیمان^۱ (۲۰۱۸)؛ پوداوامان و ساتارلان^۲ (۲۰۱۸)؛ سزبیلیر^۳ (۲۰۱۸)؛ بن هادور^۴ (۲۰۱۷)؛ گریکو^۵ (۲۰۱۷)؛ ازان و همکاران^۶ (۲۰۱۷)؛ علمی و قربانی (۱۳۹۵)؛ منتظری و همکاران (۱۳۹۵)؛ نصر اصفهانی و همکاران (۱۳۹۵)؛ علامه و همکاران (۱۳۹۵) و عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۴) در حوزه اثرات مثبت سرمایه اجتماعی همسو دانست.

نقش سرمایه اجتماعی کاری بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی

از دیگر نتایج این پژوهش تأیید نقش معنادار سرمایه اجتماعی کاری بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی بود. جهت تبیین نتایج حاصل از این فرضیه نیز می‌توان به پژوهش‌های پیشین در حوزه نقش سرمایه اجتماعی کاری بر نگرش‌های مرتبط با کار^۷ (نگرش کارکنان نسبت به کار و سازمان) اشاره نمود. به‌طور کلی، علم سازمانی مدت‌هاست که نقش و اهمیت اعتماد اجتماعی و روابط همکاری درون سازمان‌ها را به رسمیت شناخته است. با استناد به یافته‌های ناهاپیت و قوسهال^۸ (۱۹۹۸)، سرمایه اجتماعی، چارچوبی یکپارچه برای درک ایجاد و به اشتراک گذاری دانش در

1. Pardiman
2. PudawawanBayu, Sutarlan
3. Sözbilir
4. Ben Hador
5. Grieco
6. Özan et al.
7. Work Related Attitudes
8. Nahapiet and Ghoshal

یک سازمان است و در این چشم انداز، پیوندهای قوی پایدار بین اعضای شرکت، سازمان را نسبت به سایر سازمان ها، از مزیت تولید دانش برخوردار می سازد. این محققان، سه بعد از ویژگی های سرمایه اجتماعی در شرکت ها تحت عنوان سرمایه ساختاری (به صورت روابط شبکه ای بین اعضا که دسترسی به ارتباطات را مقدور می سازد)؛ سرمایه رابطه ای (که بیانگر میزان اعتماد بین اعضای یک گروه است و تمایل افراد به مشارکت در تبادل متقابل را تحت تأثیر قرار می دهد) و سرمایه شناختی (که امکان فهم جمعی را فراهم می سازد) را مورد بررسی قرار داده و نشان دادند که هر یک از این سه بعد از سرمایه اجتماعی، یک بعد از ساختار سرمایه را تشکیل می دهند که همکاری را تسهیل و عملکرد تیمی را بهبود می بخشد.

لازم به ذکر است که، اثرات سرمایه اجتماعی در شرکت محدود به کیفیت کار گروهی نیست، بلکه به درک فرد از محیط کارش گسترش می یابد. روکوئندا^۱ (۲۰۰۳)، در پژوهش خود، نقش اعتماد به مدیریت و روابط اجتماعی در شرکت را بر رضایت شغلی و کیفیت زندگی کاری مورد بررسی قرار دادند. وی با نگاهی به داده های حاصل از نظرسنجی انجام شده در زمینه کیفیت زندگی کاری در اسپانیا دریافت که سرمایه اجتماعی نسبت به عواملی چون ویژگی های کارگر، شرکت یا سازمان و محیط کاری، عامل مؤثرتر و مهم تری در افزایش کیفیت زندگی کاری و رضایتمندی شغلی کارکنان می باشد. واتسون و پاپامارکوس^۲ (۲۰۰۲)، اقدامات تجربی ناهاپیت و قوسهال^۳ (۱۹۹۸) در زمینه سرمایه اجتماعی را پیاده کرده و دریافتند که مؤلفه های سرمایه اجتماعی از جمله اعتماد فردی به مدیریت، ارتباط با همکاران و درک ساختارهای هنجاری تأثیر مهمی بر تعهد سازمان در نمونه ای از متخصصین فروش در یک شرکت پزشکی دارد.

با توجه به تائید نقش سرمایه اجتماعی کاری در نگرش های مربوط به کار در مطالعات پیشین، می توان انتظار داشت که این سرمایه در فرهنگ اقتصاد مقاومتی در ادراکات افراد نیز نقش مهمی ایفا کند. به بیان دیگر، وجود اعتماد به مدیریت و روابط اجتماعی خوب در میان کارکنان شرکت موجب می گردد که اهدافی که در شرایط بحران اقتصادی در سطوح بالاتر سلسله مراتب تعریف شده است، توسط پیمانکاران سرلوحه عمل قرار گیرد و از طرفی در تصمیم گیری های

1. Requena
2. Watson and Papamarcos
3. Nahapiet and Ghoshal

خود در شرایط بحران اقتصادی، با کارکنان مربوطه مشورت کنند. به تخصص و شایستگی کارکنان نیز توجه کرده، از تمام توانمندی و پتانسیل آن‌ها استفاده کرده و همچنین کارکنان را تشویق کنند که به طرق جدید و خلاق فکر و رفتار کنند. به بیانی دیگر، به دلیل حاکم بودن روابط خوب در محیط کار، انتظار می‌رود که کارکنان را بتوان ترغیب و متقاعد کرد که هم در وقت و هم در هزینه‌ها از الگوی صحیح مصرف استفاده کنند. به طور جزئی‌تر و در حوزه نقش سرمایه اجتماعی کاری بر فرهنگ اقتصاد مقاومتی در حوزه لجستیک معکوس نیز می‌توان این‌طور بیان کرد که با افزایش سرمایه اجتماعی کاری به‌خصوص در زمینه هنجارهای کاری، مدیران و کارکنان بر اساس مجموعه‌ای از هنجارها و ارزش‌های مشترک، فعالیت‌های روزانه خود را انجام می‌دهند و همین امر موجب می‌گردد که نگرش اقتصاد مقاومتی در رأس سازمان به حوزه کاری پیمانکاران نیز گسترش یافته و این فرهنگ به‌عنوان یک هنجار و ارزش مشترک بین پیمانکاران شناخته شود و سعی نمایند که در پروژه‌های اجرایی خود، به فرایند تخریب اهمیت داده و از مصالح حاصل از تخریب در ساخت پروژه‌های جدید استفاده کرده و همچنین از ایده ساخت شکنی ساختمان‌ها به جای تخریب مکانیکی یا انفجار حمایت کرده و یا به استفاده از حمل‌ونقل‌های چندمنظوره به‌منظور کاهش خطرات زیست‌محیطی اهمیت دهند.

لازم به ذکر است که در حوزه نقش سرمایه اجتماعی کاری بر نگرش اقتصاد مقاومتی پژوهشی یافت نشد؛ اما نتایج حاصل از آزمون این فرضیه را می‌توان با یافته‌های محققانی همچون پادیمان^۱ (۲۰۱۸)؛ پوداوامان و ساتارلان^۲ (۲۰۱۸)؛ سزبیلیر^۳ (۲۰۱۸)؛ بن هادور^۴ (۲۰۱۷)؛ گریکو^۵ (۲۰۱۷)؛ ازان و همکاران^۶ (۲۰۱۷)؛ علمی و قربانی (۱۳۹۵)؛ منتظری و همکاران (۱۳۹۵)؛ نصر اصفهانی و همکاران (۱۳۹۵)؛ علامه و همکاران (۱۳۹۵) و عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۴) در حوزه اثرات مثبت سرمایه اجتماعی همسو دانست.

1. Pardiman
2. PudawawanBayu, Sutarlan
3. Sözbilir
4. Ben Hador
5. Grieco
6. Özan et al.

نقش سرمایه اجتماعی مدنی بر سرمایه اجتماعی کاری

نتایج آزمون این فرضیه حاکی از این بود که سرمایه اجتماعی مدنی نقش معناداری بر سرمایه اجتماعی کاری کارکنان دارد. در تبیین این مطلب می‌توان این‌طور بیان کرد که اعتماد اجتماعی و نهادی بالا در میان شهروندان یک کشور، می‌تواند به حوزه کاری افراد نیز سرایت کرده و متقابلاً اعتماد کارکنان به رهبری و سایر همکاران را نیز افزایش دهد و موجب گردد که در پروژه‌های اجرایی، جو و فضای خوبی بین همکاران برقرار شده و کیفیت اعتماد متقابل با همکاران، به حدی گردد که به راحتی در رابطه با مسائل و موضوعات مبهم مربوط به کار به تبادل نظر پردازند. در همین راستا، به گفته هاوسر^۱ (۲۰۱۵) نیز؛ تعامل در شرکت‌ها به شدت تحت تأثیر سرمایه‌های اجتماعی کارکنان است؛ و می‌توان انتظار داشت سرمایه مدنی بیشتر، زمینه مساعدی را برای همکاری با همکاران و سایر مدیران در سازمان (یعنی سرمایه اجتماعی کاری) فراهم می‌سازد. در واقع می‌توان انتظار داشت کارکنانی که از سرمایه مدنی بیشتری برخوردار می‌باشند، سرمایه اجتماعی بیشتری در محل کار از خود بروز می‌دهند.

پیشنهادها

در خلال پژوهش حاضر پیشنهادهایی به نظر پژوهشگر رسیده است که به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

با توجه به نتایج حاصل از آزمون فرضیه اول و سوم پژوهش و تأیید نقش سرمایه اجتماعی مدنی بر نگرش‌های مربوط به حوزه کار و رویکرد اقتصاد مقاومتی:

پیشنهاد می‌گردد که به منظور افزایش سرمایه اجتماعی مدنی، دولت بستر لازم را برای جلب مشارکت هر چه بیشتر افراد در سازمان‌های فرهنگی و مؤسسات آموزشی، مؤسسات خیریه و سازمان‌های سیاسی فراهم سازد. همچنین توصیه می‌شود جهت افزایش اعتماد نهادی (از مهم‌ترین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مدنی)، دولت تلاش لازم را جهت جلب اعتماد افراد به ارگان‌های

1. Hauser

مختلف از جمله نهادهای قانون گذار (مجلس، شورای مصلحت و ...)؛ نهادهای نظارت بر اجرای قانون (قوه قضائیه و شورای نگهبان)؛ نهادهای نظامی و امنیتی (سپاه، نیرو انتظامی و ...) اعمال کند. همچنین با توجه به نتایج حاصل از آزمون فرضیه دوم پژوهش و تأیید نقش سرمایه اجتماعی کاری بر رویکرد اقتصاد مقاومتی:

پیشنهاد می گردد که مدیران تلاش کنند کیفیت اعتماد متقابل میان همکاران را به حدی که به راحتی در رابطه با مسائل و موضوعات شخصی بتوانند صحبت کنند، افزایش دهند و از طرفی، به طور منظم، پیمانکاران و کارکنان را در سازمان دور هم گرد آورده و اطلاعات مهمی را در رابطه با پروژه در اختیار آن‌ها قرار دهند تا بدین طریق اعتماد کارکنان به رهبری را افزایش دهند و با افزایش این اعتماد، نقش اثربخشی در افزایش سرمایه اجتماعی کاری کارکنان ایفا کنند. همچنین پیشنهاد می شود که در پروژه‌های اجرایی، با مناقشات و اختلاف نظرات به طور هدفمند و منصفانه برخورد شده و تلاش شود که مدیران و کارکنان بر اساس مجموعه‌ای از هنجارها و ارزش‌های مشترک، فعالیت‌های روزانه خود را انجام دهند.

در پایان، با توجه به محدودیت در روش‌شناسی بخش کمی این پژوهش و استفاده صرف از داده‌های کمی، پیشنهاد می گردد که در آینده؛ پژوهشی مشابه، با استفاده از داده‌های کیفی نظیر مصاحبه صورت پذیرد و به عنوان مکمل نتایج حاصل از این تحقیق، به بهبود اعتبار یافته‌ها کمک نماید. همچنین به پژوهشگران پیشنهاد می گردد که تحقیقی با عنوان مشابه در سایر صنایع و جوامع آماری انجام دهند تا علاوه بر غلبه بر محدودیت تعمیم‌پذیری آن، نتایج آن را با تحقیق حاضر مطابقت دهند تا بینش دقیق‌تری در زمینه نقش سرمایه اجتماعی بر رویکرد اقتصاد مقاومتی حاصل شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

۱. ابراهیم پور، حبیب؛ بابایی، یاور و سخندان، الناز (۱۳۹۶). بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت در توسعه گردشگری پایدار با نقش میانجی اثرات گردشگری (مطالعه موردی: شهر سرعین). **برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری**.
۲. باقری، علی و موسوی، سید مصطفی (۱۳۹۷). مفهوم شناسی اقتصاد مقاومتی و تبیین نقش و جایگاه آن در دوران پساتحریم. **فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی**، ۱۱۱-۱۴۷.
۳. سیف‌الدینی، فرانک؛ عیوضلو، داود؛ عیوضلو، محمود؛ ریکا، جهانبخش (۱۳۹۲). سرمایه اجتماعی و تأثیر آن بر احساس امنیت (مطالعه موردی: شهرستان کوه‌دشت). **فصلنامه ساختار و کارکرد شهری**، ۸۹-۱۱۲.
۴. عباس‌زاده، محمد؛ بوداقتی، علی؛ حسن‌پور، محمد و حسینی، سید صمد (۱۳۹۴). تأثیر سرمایه اجتماعی سازمانی بر ظرفیت انطباق‌پذیری سازمانی، **مطالعات رفتار سازمانی**، سال چهارم، پاییز، شماره ۳.
۵. علامه، سید محسن؛ توکلی، هدی و طبائیان، ریحانه‌السادات (۱۳۹۵). تأثیر سرمایه اجتماعی بر تسهیم دانش و سرمایه فکری، **مطالعات مدیریت (بهبود و تحول)**، ۱۰۱-۱۱۸.
۶. علمی، زهرا (میلا)؛ قربانی، محبوبه (۱۳۹۵). اثر سرمایه اجتماعی بر رشد اقتصادی در کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا، **مطالعات توسعه اجتماعی ایران**، ۷۱-۸۲.
۷. علی‌نصر اصفهانی، علی؛ فرخی، مجتبی؛ امیری، زینب (۱۳۹۵). تأثیر سرمایه اجتماعی بر توانمندسازی کارکنان (مورد مطالعه: پرستاران بیمارستان شریعتی تهران)، **جامعه‌شناسی کاربردی**، سال ۲۷، تابستان، شماره ۲.
۸. مامیان، فرشید و میر، علی (۱۳۹۶). ترسیم مدل بومی سرمایه اجتماعی برای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی با روش کیفی نظریه دانه‌بنیاد، **مدیریت سرمایه اجتماعی**، ۴۵-۷۴.
۹. مجید فشاری، مجید و پورغفار، جواد (۱۳۹۳). بررسی و تبیین الگوی اقتصاد مقاومتی در اقتصاد ایران، **مجله اقتصادی**، سال چهاردهم، مرداد و شهریور، شماره ۵ و ۶.
۱۰. منتظری، محمد؛ پسندی‌پور، ندا و علیرضایی، اسداله (۱۳۹۵). تأثیر سرمایه اجتماعی بر کارآفرینی سازمانی (مورد مطالعه: کسب و کارهای کوچک و متوسط منطقه ویژه اقتصادی سیرجان). **مدیریت سرمایه اجتماعی**، دوره ۳، شماره ۴، زمستان، ۵۸۳-۶۰۵.

۱۱. مصباحی جهرمی، نگارالسادات؛ ادیب‌زاده، مرضیه؛ نخعی، سکینه؛ حسینی، سید محمود (۱۳۹۴). تأثیر سرمایه اجتماعی بر کارآفرینی و رفتار شهروندی سازمانی (بررسی نقش تعدیل‌گری هوش هیجانی کارکنان) مدیریت سرمایه اجتماعی.
۱۲. یآوری، احسان و رجایی لک، خدیجه (۱۳۹۶). تبیین نقش سرمایه اجتماعی بر پایداری زنجیره تأمین در سازمان، سومین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی در ایران، تهران، موسسه پژوهشی مدیریت مدبر.
13. Ben Hador, B. (2017), "Three levels of organizational social capital and their connection to performance", **Journal of Management Development**, Vol. 36 No. 3, pp. 348-360.
14. Brehm, J. and W. Rahn (1997) Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital, **American Journal of Political Science**, 41, 3, 999-1023.
15. Cimdins Rudolfs, Peteris Skinkis, Maija Usca. (2015). QUALITIES AND INDICATORS FOR SOCIAL CAPITAL ASSESSMENT. Proceedings of the 2015 International Conference "ECONOMIC SCIENCE FOR RURAL DEVELOPMENT" No38 Jelgava, LLU ESAF, 23-24 April 2015, pp.186-195.
16. Edwards. R.W.. Measuring Social Capital An Australian Framework and Indicators. (2004). Australian Bureau of Statistics.
17. Grieco, Antonio Augusto de Miranda. Does social capital dimensions foster innovation capabilities? / Antonio Augusto de Miranda Grieco. – 2017.
18. Krishna, A. and N. Uphoff (1999) Mapping and Measuring Social Capital: A Conceptual and Empirical Study of Collective Action for Conserving and Developing Watersheds in Rajasthan, India. Social Capital Initiative Working Paper no. 13, Washington DC: the World Bank.
19. Öza Mukadder Boydak, Tuncay Yavuz Özdemir, Zübeyde Yaraş. (2017). THE EFFECTS OF SOCIAL CAPITAL ELEMENTS ON JOB SATISFACTION AND MOTIVATION LEVELS OF TEACHERS. **European Journal of Education Studies**. ISSN: 2501 – 1111. ISSN-L: 2501 – 1111. Available on-line at: www.oapub.org/edu.
20. Pardiman, P. (2018). The Effect of Social Capital and Organizational Commitment Toward Performance Lecturer with Islamic Work Ethics as a Moderating Role. **Jemma**, 15(01), 12-26.
21. Pudawawan Bayu, Sutarlan Sulistiyani. (2018). Improving Employees' Performance Through Social Capital. **IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)**. e-ISSN: 2278-487X, p-ISSN: 2319-7668. Volume 20, Issue 8. Ver. VI (August. 2018), PP 65-72.
22. Putnam, R. (1993) Making Democracy Work. Civic traditions in modern Italy. Princeton: Princeton University Press.

23. Righi Alessandra. (2013). Measuring Social Capital: Official Statistics Initiatives in Italy. **Procedia - Social and Behavioral Sciences**. Volume 72, 5 February 2013, Pages 4-22.
24. Sözbilir Fikret. (2018). The interaction between social capital, creativity and efficiency in organizations. **Thinking Skills and Creativity**, 27:92-100

